

Խնձորի այգին

1

Մեծ և հարուստ է Օրան ավանը. ունի լավ տներ, շատ խանութներ, որ եռուն առևտուր են անում շրջանի գյուղերի հետ. ունի հին, ընդարձակ մի եկեղեցի և երեք տերտեր, որ միշտ կռվում են ծխերի համար, իսկ ժամերգության միջոցին աշխատում են շփոթել կամ սխալեցնել իրար: Իբրև շրջանի կենտրոն՝ Օրանն ունի և դպրոցներ և հիվանդանոց և բանտ: Բայց դրսից եկած մարդու համար ամենից հետաքրքրականն այն խնձորի այգին է, որ ընկած է Օրանի արևելյան կողմը: Ասենք տեղացիներն էլ պակաս չեն հետաքրքրվում այդ այգով և տեղն ընկած ժամանակ նույնիսկ պարծենում են նրանով: Երբ ուղևորն արևելյան կողմից գալիս է Օրան՝ ամենից առաջ նրան հանդիպում է այդ ցածրապարիսպ այգին, մի իսկական այգի, որի ծառերը կանոնավոր շարքեր կազմած, հավասար հեռավորության վրա, գրեթե հավասար բարձրությամբ կանգնած են ինչպես պարի պատրաստ, ձեռք-ձեռքի տված՝ գարնանը կրով ճերմակած բներով, ամառը՝ ժպտուն ու լուրջ խնձորներով բեռնված, իսկ աշնանը՝ տերևաթափ ու հոգնած, քաղից ասես վիրավոր: Այգու մի ծայրին էլ երևում է փոքրիկ սպիտակ մի տուն կղմինդրե տանիքով, նույնպես ծառերով շրջապատված:

Դա Օրանում և շրջանում հայտնի Մարտին ապոր այգին է: Ծերունի Մարտինն ինքն էր տնկել այդ այգին երիտասարդ ժամանակ և ինքն էլ պահում, խնամում էր այն ու դրանով ապրում: Ամբողջ շրջանը համարյա նրանից էր խնձոր գնում. մինչև իսկ մոտիկ քաղաքից գալիս էին արկղներով խնձոր տանելու, մանավանդ «ձմեռվա խնձոր», որոնց տեղացիք, «անպորտ» և «անտոնկա» էին անվանում: Իսկ շրջանի գյուղացիները խնձոր գնում էին ոչ թե փողով, այլ ցորեն, ձավար, պանիր կամ յուղ էին բերում փոխանակելու... Ու Մարտին ապերը խնձորի եկամուտով ոչ միայն ապրում, այլև պահակ էր պահում, խնձոր հավաքողներ էր վարձում, որ միշտ կանաչ էին լինում— կանաչք այդ աշխատանքն ավելի լավ են անում, քան տղամարդիկ: Խնձորի եկամուտով նա շինեց և իր ճերմակ տունը, գնեց մի երկու փեթակ մեղու, որ մի քանի տարվա մեջ այնքան բազմացան, որ նա արկղներ չէր հասցնում և պատահում էր մեղուների պարսը թռչում— գնում էր անտառ և ապաստանում այնտեղ: Բայց Մարտին ապոր հոգսն ավելի այգին էր, և նա զարմանալի հասկանում էր ծառերի լեզուն. մասամբ փորձից, մասամբ ծանոթ գյուղատնտեսից նա բավականաչափ գիտելիքներ ուներ, գարնանը միշտ կրով ճերմակացնում էր ծառերի բները, որ, ինչպես ինքն էր ասում, «լապաստրակներն» անտառից չգան — կրծեն և, մյուս կողմից՝ որդերը չբարձրանան վերև: Երբ ծառերի նոր կոկոնած կամ ծաղկած ժամանակը պարզկա — սառը գիշերներ էին լինում և ցրտահարության վտանգ— նա այգու զանազան կողմերում աթար ու անցյալ տարվա խոնավ տերևների կույտեր էր վառում և այգին լցնում թանձր ծխի մլարով... ու այդպես քանի անգամ ծառերը փրկել էր ցրտահար լինելուց: Հետո, գարունը բացվելուն պես, նա ուշադիր դիտում էր ամեն մի ծառ և որոշում, թե ո՞ր ճյուղն է հիվանդ, ո՞րն ավելորդ երկարած, ո՞րն պիտի կտրել բոլորովին, որպեսզի ծառն առողջ մնա: Այդ ժամանակ նա ահագին մկրատը ձեռքին շրջում էր ծառերի արանքում, ինչպես ոչխար խուզողը հոտի մեջ: Մարտին ապերը լավ գիտեր նաև, թե ե՞րբ ու ինչպե՞ս պետք է ջրել ծառերը, որ «ծաղիկները չթափվեն», և դա կոչվում էր «ծաղկաջուր» . նա, կարելի է ասել, մասնագետի հեղինակություն ուներ. գյուղացիները նրան համարում էին «ծառի բժիշկ» . և գյուղում ո՞ւմ ծառը վատ էր լինում, խորհուրդ էին տալիս դիմել Մարտին ապորը.

— Մարտին ապորը կանչիր՝ տես ի՞նչ է ասում:

Առաջ նա այգին ու տունը կառավարում էր կնոջ՝ Սաբեթ նանի հետ, սակայն մի տարի առաջ, քաղից հետո, պառավը մեռավ, թողնելով Մարտին ապորը մեն-մենակ: Ճիշտ է, նրա պահակը՝ Սահակը, ինչպես տիրուհու կենդանության օրով, այնպես էլ հիմա թե տան բան էր անում, և թե գնումներ էր կատարում, կամ աղջիկներն էին շուտ-շուտ գալիս տունը կարգի բերում, բայց Մարտին ապորը թվում էր միշտ, թե բանն առաջ չէր գնում, ինչպես պառավի օրով: Ձմեռն ու գարունն անցան մի կերպ, բայց հիմա, երբ խնձորները հասել էին

հարկավոր էր ժամանակին քաղել, հավաքել, ծախել... Ճիշտ է առաջվա պես խնձոր հավաքողներ ուներ, բայց մնացած գործը ինքն ու Սահակը չէին հասցնի: Աղջիկներին էլ ծերունին համարում էր հյուրեր և ոչ օգնող: Ինչ վերաբերում է փեսաներին— նրանք էլ իրենց գործն ունեին. մեկը դերձակ էր գյուղում, մյուսը՝ ավագ փեսան, գյուղի կենտրոնում մեծ խանութ ուներ, շատերի ասելով «ամենալավ» խանութը, ուր գաստրոնոմիչեսկի ապրանքի հետ ծախում էր գինիներ և ուրիշ խմիչքներ: Դերձակ Վանեսն աներոջն այցելում էր միայն կիրակի օրերը, իսկ խանութպանը՝ Արտուշը, գալիս էր մեկ-մեկ. նա ազատ ժամ քիչ էր ունենում, իսկ կիրակի օրերն ավելի քիչ, այդ պատճառով կառքով գալիս էր, կառքով վերադառնում, բայց ամեն գալիս հետը բերում էր խանութից մի կամ երկու շիշ գինի կամ օղի:

— Հը, պապաշա, ինչպե՞ս ես, — ասում էր նա ձեռք աներոջ ուսին կամ մեջքին խփելով: Ապա հետաքրքրվում էր, թե ի՞նչ կարիքներ ունի աները, ի՞նչ ցանկություններ, որ ինքը պատրաստ է կատարել. և որովհետև «պապաշան» ոչ մի ցանկության ու կարիքի մասին չէր խոսում, նա շարունակում էր խնամատարի հոգածությունը:

— Մի քաշվի, պապաշա, եթե մի բան կա— ասա՛: Ես կանեմ, կաշողացնեմ: Ինքը պրիստավը, գիտես, ինձանից է առուտուր անում: Տանուտեր, բան— բոլորը... Եթե մի բան լինի— ասա, եթե խնձոր մնա— իմացրու. իսկույն մուշտարի գտնեմ...

Ու դարձյալ խոսում էր իր կապերի, իր ծանոթությունների ու ազդեցության մասին, ապա՝ հրաժեշտի պահին գինու կամ օղու շշերի փաթեթները բանում էր և շշերը հանդիսավոր ձևով, ինչպես թանկարժեք նվերը կմատուցեն, դնում էր աներոջ առաջ:

— Առավուտ, ճաշի խմի՛, պապաշա: Լավ, իսկապես նատուրալնիյ գինի է, պապաշա: Պրիստավն էլ սրանից է տանում: Եթե հավանեցիր՝ էլի կբերեմ...

Մարտին ապերը հավանում էր, թե չէր հավանում— խանութպանը շարունակում էր բերել իր սովորական նվերը— գինի կամ օղի. նրան մանավանդ ուրախացնում էր այն, որ տեսնում էր նախորդ բերածները չկան, «ուրեմն հալիվորը խմում է», մտածում էր նա.— Սա լավ նշան է... Բայց նա չէր իմանում, որ Մարտին ապերն ինքը չի խմում, այլ դրանցով հյուրասիրում է ծանոթ-բարեկամի, ինչպես օրինակ, ջրբաշխ Մեսրոպին և իր քավոր Ամբակումին (որին տեղացիք կրճատ Ամբակ էին ասում), որ մեկ-մեկ, իբրև հին ծանոթներ, գալիս էին այգին՝ զրուցելու: Խանութպանը, իբրև ավագ փեսա, իրեն համարում էր ծերունու առաջին ժառանգը և, ինչպես ինքն էր ասում, աշխատում էր նրա «աչքը մտնել», որ մյուս փեսան դերձակ Վանեսը, ախոյան չդառնա: Բայց ծերունի Մարտինը, փեսայի նվերն անխոս ընդունելով, նրան լսում էր անտարբեր, ինչ-որ մտքերով տարված, այգու ծառերով կամ պտուղներով զբաղված, և երբ փեսան գնում էր, իր սուր աչքերի հայացքով մի վայրկյան նայում էր նրա ետևից և գլուխը տարուբերում ծանրորեն:

— Չաչանա՛ կ: Ինձ հիվանդի՞ տեղ է դնում, թե հալիվորի...

Իսկ փեսան մտածում էր, որ ինքը շատ լավ, շատ խելոք բան է անում. մտածում էր, որ ծերունին մի երկու տարի հազիվ ապրի, այգին թողնելու է իրեն, ուրեմն մի քանի շիշ գինին կորած չէ... Եվ նա ուրախ էր, որ քենակալը՝ դերձակ Վանեսը երևի չի էլ հասկանում, թե պետք է ծերունու սիրտը շահել: Եվ որովհետև խանութի առևտուրը նրան հնարավորություն չէր տալիս երկար բացակայելու— շուտով վերադառնամ էր կառքով, և որովհետև հաճախ էլ այցելել չէր կարող, ուղարկում էր կնոջը՝ Նոյեմին:

— Գնա, շուտ-շուտ երևացիր, բան կըլնի՛ արա՛. գլուխը լվա, շորերը լվա՛:

Ամուսնու այդ սրտացավությունը դեպի իր հայրը նոր էր և ուրախացնում էր Նոյեմին, բայց նա չէր հասկանում, թե ինչո՞ւ է մարդն շտապեցնում, հորդորում ամեն օր գնալ տեսնել նրան:

— Ինչ կա, ա՛յ մարդ, ամեն օր: Անգինը գնում է՝ հերիք է. նա թեթև է երեխից, — նկատեց Նոյեմը մի օր:

Անգինը Նոյեմի փոքր քույրն է, դերձակ Վանեսի կինը:

Կնոջ պատասխանը դուր չեկավ խանութպանին, նա գլուխն օրորեց զարմացած.— «Ուզո՞ւմ ես ուրեմն դերձակ Վանեսը դառնա հորդ ժառանգը» : Կինը լավ չըմբռնեց մարդու ասածը. և ամուսինը քմծիծաղ տվեց.

— Կերթա հորդ աչքը կմտնի, ու մի օր էլ տեսար հերդ բաղը գրել է գլխին:

Այդ օրվանից Նոյեմն օրումեջ դնում էր այգի՝ հոր մոտ, մանկահասակ երեխաներին տանը մենակ թողնելով: Գնում անում էր ամեն բան, ինչ անհրաժեշտ էր լինում տանը և հորը: Բայց երբեմն գնում-տեսնում էր քույրը՝ Անգիին, ամեն ինչ արել է. տունը մաքրել, հոր հագուստները լվացել. նույնիսկ, պատահում էր, — եփած ճաշ էր բերած լինում հոր համար կամ ճաշ էր եփում: Այդ ժամանակ Նոյեմը, քրոջից ետ չմտալու համար, անելու որևէ բան էր գտնում.

— էս դռներն ի՞նչ կեղտոտ են: Ով գիտի նանից հետո չեն լվացվել, — ասում էր նա հոր ու քրոջ ներկայությամբ, և անմիջապես ձեռները քշտում էր ու սկսում սենյակի դռները սրբել կամ լվալ: — Ուրիշ էլ ի՞նչ ունես անելու, հայրիկ, — հարցնում էր նա նորից քրոջ ներկայությամբ, ձեռի գործը վերջացնելուց հետո:

— Էլ ի՞նչ պիտի ըլի, — ասում էր հայրը, չիբուխը կպցնելով: — Անգիին ապրի, արել է արդեն:

Հոր պատասխանը վշտացնում էր Նոյեմին. նրան դուր չէր գալիս, որ քույրն իրենից առաջ է գալիս հոր տուն և ամեն բան անում. դրա համար և արժանացել է արդեն հոր լավ վերաբերմունքին: Ու աշխատում էր ետ չմտալ քրոջից. ինքը նույնպես եփած ճաշ էր տանում հորը, առաջարկում էր գլուխը լվանալ կամ որևէ ուրիշ բան, բայց Անգիին արդեն արած էր լինում: Դարձյալ այդ Անգի՜նը... Նոյեմին թվում էր, թե քույրն արդեն շահել է հոր համակրանքը, ու ինքը նույնպես նրա համակրանքը գրավելու համար — նորից որևէ կարևոր բան էր գտնում անելու, սրտացավ խորհուրդներ էր տալիս հորը կամ մեկ-մեկ երեխաներին տանում էր պապին, որ հայրը կապվի նրանց. սովորեցնում էր, որ պապին բարեկիս՝ ձեռը համբուրեն, կամ ասել էր տալիս. «Կուզե՞ս, պապի, մնամ քեզ մոտ, մենակ ես» : «Չէ, բալիկս, — ասում էր պապը: — Մենակ կտխրես. խաղի ընկեր չկա էստեղ» :

Մյուս փեսան՝ դերձակ Վանեսը, աներոջն այցելում էր միայն կիրակի օրերը: Ածիլվում էր, մաքուր հագնվում, բեղերը սրում այտերի վրա, միակ փոքրիկ աղջկան գրկում և կնոջ հետ ճանապարհ ընկնում «բաղը», ամեն անգամ հետները ոչխարի թարմ միս տանելով: Կինը՝ Անգիին, զբաղվում էր հոր տունը կարգի բերելով, անկողինները հանում էր՝ «գցում արևը», թափ տալիս, սենյակները մաքրում, ապա սկսում ճաշ եփել: Իսկ դերձակը երեխայի հետ ման էր գալիս ծառերի տակ կամ աներոջը օգնում որևէ բանում: Դերձակը լուակյաց մարդ էր. նա գինեվաճառի պես ոչ մի իթարանքի խոսքեր էր ասում աներոջը, ոչ պատրաստակամ ու թյուն էր հայտնում այս կամ այն բանն անելու, ոչ էլ խորհուրդներ էր տալիս, լավ իմանալով, որ ծերունին ինքը գիտի իր անելիքը: Եթե մի բան անում էր դերձակը — անում էր անխոս, և այդ դուր էր գալիս Մարտին ապորը: Մի օր տեսնելով աներոջ շալվարը մաշված-պատռված՝ դերձակը հենց հագին կարկատեց այն և հետևյալ կիրակի բերեց մի նոր շալվար, որ ինքն էր կարել. «Քեզ համար է, հայրիկ» : Ու էլ ոչ մի խոսք: Ծերունին գոհ էր նրա վարմունքից, գոհ մնաց և այդ ուշադրությունից, ու իր գոհունակությունը չթաքցրեց նաև աղջկանից:

— Վանեսն ապրի, շալվարս մաշվել էր, մի նոր շալվար բերեց:

Նոյեմն իրեն վատ զգաց, ոչինչ չասավ հոր մոտ, բայց երեկոյան ամուսնուն հայտնեց, թե որքան հայրը գոհ էր մնացել Վանեսից:

— Տեսնո՞ւմ ես, քոսոտ դերձակն ուզում է հորդ աչքը մտնի, — գլուխը տարուբերեց գինեվաճառը ու միառժամ գնաց-եկավ սենյակում, ապա մեկեն կանգ առավ կնոջ առաջ: — Մենք ի՞նչ կարող ենք առնել...

Եվ ամուսիններն սկսեցին խորհրդակցել, թե ինչ հարմար բան կարելի է գնել ծերունու համար. բայց մինչ կորոշեին առնելիք նվերը, Նոյեմը բացատրեց, որ բացի շալվարը, հոր

համակրանքի պատճառը կարող է լինել և այն, որ դերձակն ամեն կիրակի կնոջ, երեխի հետ գնում է այգի և ամբողջ օրը մնում այնտեղ, օգնում նրան:

— Ախր, իմ լավ առուտուրն էլ թարսի պես կիրակի օրն է, — մտահոգվեց խանութպանը: — Դու շուտ-շուտ գնա, բաղը ձեռից չընկնի, — շարունակեց նա, բայց իսկույն կանգ առավ: — Ասենք կիրակի օրերը ես էլ կգամ մի երկու ժամով, առավոտները. բայց հետո՝ չեմ կարող: — Թեկուզ էդպես, — ուրախացավ կինը: — Էդ ավելի լավ:

Եվ նրանք էլ սկսեցին կիրակի օրերը միասին գնալ հոր մոտ: Գնում էին միշտ վաղ: Երբ տեսնում էին դերձակը չի եկել՝ ուրախանում էին, սկսում էին հետաքրքրվել այգու աշխատանքով, հոր վիճակով, առողջությամբ, պատմում էին գյուղի նորություններից, իսկ երբ դերձակը գալիս էր ընտանիքով, կիրակնօրյա հագուստներով, սովորականի պես մաքուր ածիված, սև թավ բեղերը այտերի վրա ոլորած — գինեվաճառի ու Նոյեմի դեմքով տխրության ամպ էր անցնում. թվում էր՝ նա թույլ չի տալու ուրախանան, ինչպես իրենք են ուզում: Բայց դերձակը ոչնչով չէր խանգարում նրանց. սովորական հարց ու բարեկց հետո՝ երեխայի հետ անցնում էր ծառերի տակ, աղջկանը պտուղներ ու ծաղիկներ տալու, զբոսնելու: Այնպես հանդարտ, ինքնամոռի ու լռակյաց բնավորություն ուներ այդ դերձակը:

— Տե՛ս ինչպես էլ անմեղ է ձևանում, — արմուկով հրում էր կնոջը խանութպանը: — Տեսնում է՝ էստեղ ենք՝ չի մոտենում:

Մի կամ երկու ժամ մնալուց հետո՝ նա շտապում էր խանութ: — «Դե, Նոյեմ, ես գնացի, ուշդ վրադ պահիր» ... Դա նշանակում էր — հետևիր դերձակին, որ նա «ապոր աչքը չմտնի»: Հետո մոտենում էր աներոջը և խփում նրա մեջքին կամ թիկունքին:

— Դե, պապաշա, դռնադ կաց. ես էլի կգամ: Էն օրվա գինուց բերել եմ: Խմի՛ր, դարդ մի անի: Բան հարկավոր լինի՝ ասա՛: Դու գիտես որ...

Մարտին ապերը միշտ աշխատանքով զբաղված, առանց գլուխը բարձրացնելու, քաղաքավարության համար մի «լավ» էր ասում կամ «ոչինչ», ու շարունակում գործը, մտքում կամ կիսածայն կրկնելով.

— Չաչանա՛ կ: Էնպես էլ բարձր է խոսում, կարծես խուլ եմ:

Իսկ դերձակը մինչ այդ, երեխայի հետ պտտելուց հետո, օգնում էր ծերունուն ծառերի ճղները կտրելու կամ պահակ Սահակի հետ կտրած ճղները քաշում էր մի կողմ դարսելու, իբրև ձմեռվա վառելիք, կամ՝ պտուղներից կռացած ճղները բարձրացնում էր, որ աները նեցուկներ դնի նրանց տակ, մինչև որ կանայք, ճաշը պատրաստելով, կանչում էին ճաշի: Ծառը, ըստ սովորության, ուտում էին շատ քիչ խոսքեր փոխանակելով: Նոյեմը փեսայի ու քրոջ լուրջան մեջ տեսնում էր ծածկամտություն. — մտքներում ինչ-որ բան կա, չեն ասում... Եվ մռայլվում էր, երբ հայրը դերձակից մի խորհուրդ էր հարցնում կամ թուփուն էր խնդրում: Նոյեմի իսկույն միջամտում էր խոսակցության.

— Թուփո՞ւն: Ես Արտուշին կասեմ քեզ համար լավ թուփուն բերի, հայրիկ:

— Ոչինչ, նրան նեղություն մի տա. Վանեսը կբերի, - վրա էր բերում հայրը:

Բայց Նոյեմը հոր պատասխանի մեջ նկատում էր ուրիշ բան և շարունակում էր.

— Վանեսը, հայրիկ, եկող կիրակի պիտի գա, գուցե՞ քեզ ավելի շուտ է հարկավոր...

— Ձե, մինչև կիրակի ունեմ, — քիսան հանելով չիբուխը լցնել էր սկսում Մարտին ապերը:

Ծառից հետո ծերունին պառկում էր կամ, ինչպես ինքն էր ասում, «թեք» էր ընկնում պատշգամի թախտին՝ գորգի վրա և ծխում մտախոհ: Իսկ աղջիկները, երբ սեղանը հավաքում էին, ամանները լվանում ու պատրաստվում գնալ, հայտարարում էին ամեն անգամ, ինչպես հիվանդին սիրտ տան:

— Մենք էլի կգանք, հայրիկ:

Մարտին ապերն անխոս գլխով էր անում, — Լավ: Ամեն անգամ, երբ փեսաները գալիս էին ու գնում, նրանց թվում էր, թե իրենց այցելությանը իսկ մխիթարում են մենակ ծերունուն, կատարում են իրենց պարտքը, և նա պետք է գոհ լինի իրենցից այդ ուշադրության համար.

այնինչ Մարտին ապերը, նրանց միմյանցից անհեշտությամբ հեռացնելով, հիշում էր իր պառավին և ավելի տխրում. դրանց շրջապատում նա ավելի խորն էր զգում իր մենակությունը, անգամ ունենում էր զգացումներ, որ նման էին նախանձի. նախանձում էր, ինչպես շատ տղամարդկանց, այնպես էլ փեսաներին, մենակ չեն իր նման, որ սրտակից ունեն, տնտեսությունը վարող ու հսկող, իսկ ինքը ոչ... Հիշելով քառասուն տարիների իր կենակցին հանգուցյալ պառավին, երբեմն նրա սիրտը փուլ էր գալիս և Մարտին ապորը համակում էր մի խոր թախիծ, որ ստիպում էր նրան դնդնալ անխոս...

Ինչպես ամեն տարի, այդ ամառ էլ Մարտին ապերը երկու-երեք կին էր վարձել, որ մարգերը քաղհանեն, թափված խնձորը հավաքեն, քաղեն, տեսակավորեն... երկուսը գյուղի չքավոր կանայք էին՝ տարեց ու խեղճ և այնքան իրար նման, ասես քույրեր լինեին, երրորդը՝ գաղթական կին էր, անունը Նունուֆար: Նա համեմատաբար շատ ջանք էր և գործի մեջ ավելի ժիր, քան մյուս երկուսը. սակայն խնձորի գործը լավ չէր իմանում. մյուսները վարժ էին. գիտեին ինչպես պետք է ծառը թափ տալ, ո՞ր խնձորը քաղել, ինչպե՞ս տեսակավորել ու դարսել կողովներում: Նունուֆարն այդ ամենը չգիտեր, և Մարտին ապերը մի քանի անգամ հասկացրեց նրան, թե ինչպես պիտի անել. ու մի քանի անգամ «վրա գցելուց» հետո — Մարտին ապոր համար էլ անսպասելի — Նունուֆարը շուտով ցույց տվեց զարմանալի շնորհք ու ճարպկություն: Այնպես արագ ու խնամքով էր անում ամեն բան, որ կյանքը կարծես խնձորի այգում էր անցրել. հետո այնպես շուտ սովորեց տեսակների գները ու կշեռքի «լեզուն», որ Մարտին ապերը շուտով կշեռելը հանձնեց նրան, որովհետև պահակ Սահակը, շատ զբաղված, հաճախ շփոթում էր կշռաքարերը, երկու ֆունտանոցի փոխարեն երեք ֆունտանոց էր դնում, կամ՝ ընդհակառակը: Հաշվելու մեջ էլ Նունուֆարի միտքն արագ էր գործում. մինչ Մարտին ապերը ծառի տակ, նստարանին նստած, համրիչի հատիկները կշիռակացներ — Նունուֆարն ասում էր որքա՛ն է:

— Ապրե՛ս, Նունուֆար, դու ինձանից շուտ հաշվեցիր:

Եվ այնուհետև, երբ խնձորը կշռում էին՝ նա հաճախ Նունուֆարին էր հարցնում, թե որքան է անում. և Նունուֆարի ասածները միշտ անսխալ էին լինում: Մյուս կողմից, տեսնելով նաև մաքուր աշխատանք է անում, Մարտին ապերն սկսեց մեկ-մեկ էլ տան գործեր հանձնել նրան, երբ աղջիկները չէին լինում. չէ՞ որ Մարտին ապորն ամեն օր ճաշ էր հարկավոր: Ժիշտ է, խնձոր հավաքող կանայք իրենց հացով էին աշխատում, բայց Մարտին ապերն ու պահակ Սահակը պիտի լավ ճաշեին, որ կարողանան գիշեր ու ցերեկ հսկել այգին: Սահակին խղճալով՝ ծերունին գիշերվա մի պահը նրան ուղարկում էր քնելու-հանգստանալու, այգու պահպանությունը կատարում էր ինքը: Չնայած այգու չորս անկյունում էլ մի-մի շուն կար կապած, որ գող մտնելիս իմացնեին, բայց և այնպես Մարտին ապերը՝ իր բարձր հասակով, զգույշ, հաճախ կռանալով, անցնում էր ծառերի տակով, մոտենում պարիսպներին կամ կանգնում՝ ականջ դնում գիշերվա ձայներին, որ գալիս էին գյուղից ու անտառից. մերթ կովի մի բառաչ, մերթ ուշացած սալի հռինչ կամ սուր մի ծվոց անտառում: Ցերեկն էլ արդեն հանգիստ չկար. պետք էր մեղուներին նայել, շներին ու հավերին կերակրել, գնորդներին ճանապարհ դնել և դարձյալ հսկել, որ գող չմտնի որևէ կողմից. որովհետև երբ իրենք զբաղվում էին խնձորի հավաքով կամ վաճառքով՝ կալվոր կամ տավարած տղաները հաճախ բարձրանում էին պարիսպները և ոչ այնքան քաղում, որքան ջարդում-կոտրատում էին ծառերի ճղները: Այսքան աշխատանքից հետո նրանք կարիք էին զգում լավ ճաշելու: Ձմեռն ու գարնանը ինքն ու Սահակը մի կերպ ճաշ էին եփում, բայց հիմա, երբ, ինչպես Մարտին ապերն ինքն էր ասում՝ «գլուխ քորելու» ժամանակ չկար, տանը պետք էր մի անող ձեռք, և ծերունին մի օր էլ, տնային մի քանի աշխատանքում փորձելուց հետո, Նունուֆարին առաջարկեց ճաշ եփել... Ու անսպասելի, այդ գաղթական կնոջ պատրաստած ճաշը դուր եկավ Մարտին ապորը: Ի՞նքն էր շատ քաղցած, թե՞ համեմունք էր տեղը՝ նա ախորժակով կերավ այդ օրվա կերակուրը և գովեց եփողին.

— Ապրե՛ս, Նունուֆար. լա՛վ ճաշ ես եփել: Նունուֆարը շիկնեց և, ուսերը թոթվելով, նայեց հատակին:

— Ճաշ եփելը որտե՞ղ ես սովորել, Նունուֆար, — հարցրեց Մարտին ապերը: Նունուֆարը, գլուխը բարձրացնելով, հոնքերի տակից նայեց ապորը.

— Երկիր:

— Իսկ դու որտեղացի՞ ես, Նունուֆար:

— Էրզրումի թարաֆեն, հայրիկ:

— Էրզրումի թարաֆե՛ն: Ըհը՛ ... Անունդ էլ լավ անուն է՝ Նունուֆար... Ապրես, Նունուֆար, էգուց էլ կեփես:

Նունուֆարը նորից գլուխը կախեց:

— Եթե լավ այանք ըլլա նե, հայրիկ, ես ավելի լավ կերակուրներ կոնամ եփել:

— Շատ լավ: Էգուց էլ եփի:

Եվ Մարտին ապերը հենց այդտեղ՝ ճաշի վրա պահակ Սահակին պատվիրեց՝ վաղը ոչխարի միս առնել կերակուրի համար: Սահակն ուրախացավ, որ վաղը նորից ոչխարի միս է ուտելու և ճաշն ինքը չի եփելու, որի համար անհանգստանում էր այնքան և Մարտին ապորն էլ չէր գոհացնում:

— Շատ լավ, — սրտանց պատրաստակամությու՛ն հայտնես նա: - Էնպես միս բերեմ որ...

Եվ Նունուֆարն, այգու աշխատանքի հետ միասին, սկսեց նաև ճաշ եփել. ու պահակ Սահակը ամեն անգամ նրա պատրաստած ճաշն ուտելիս՝ հանգուցյալ պառավը ճաշերի համն էր առնում: Իսկ Մարտին ապերը, սեղանից ետ նստելով ու բեղերը սրելով, ասում էր միևնույն գովասանքը.

— Ապրե՛ս, Նունուֆար, էսօր էլ լավ էր:

Պակաս գոհ չէին և Մարտին ապոր աղջիկները՝ Նոյեմն ու Անգինը, որ հոր համար ճաշ պատրաստող է գտնվել, դա իրենց ազատում էր ծանր հոգսից: Ու առաջին օրերը փորձեցին Նունուֆարին սովորեցնել ի՛նչ ճաշեր եփի և ինչպե՛ս: Սակայն Նունուֆարը, ճիշտն ասած, նրանցից սովորելու բան չուներ, նա ավելի բազմատեսակ կերակուրներ գիտեր եփել, քան քույրերը: Թերևս մասամբ այդ էր պատճառը, որ քույրերն այնուհետև սկսեցին ուշ-ուշ երևալ, շաբաթը մի-երկու անգամ, առանձնապես կիրակի օրերը: Նրանք հորն զգուշացնում էին, թե գաղթական կին է, կարող է հանկարծ մի օր էլ բան գողանալ ու չքանալ: Պետք է զգույշ լինել... Բայց Մարտին ապերն առաջժամ վատ բան չէր նկատում Նունուֆարի վարքի մեջ. նա տեսնում էր, որ Նունուֆարը տան բանն այնպես արագ ու թեթև է անում, որ խնձոր հավաքելը, կշռելը չէր խանգարվում բնավ. նա մենակ, տան գործերի հետ նույնքան բան էր անում, որքան պառավ ընկերուհիները: Պառավներին, սակայն, բոլորովին դուր չէր գալիս Նունուֆարի հաջողությունը, ամեն բանի «մեջ ընկնելը»: Եվ երբ նա մատերի վրա հաշվում էր ծախված խնձորի արժեքը կամ փեշը գոտին խրած վազում էր կերակուրին նայելու — պառավները գլուխները մոտեցնում էին իրար:

— Աներես կնիկ ա: Ուզում ա ցույց տա, որ ամեն բան ձեռիցը գալիս ա... Հողեմ գաղթական գլուխդ:

Նունուֆարը հաճախ զգում էր նրանց սառը, երբեմն թշնամական վերաբերմունքը, զգում էր, որ քիթ-քիթ փսփսում են իր մասին, բայց կարևորություն չէր տալիս և երկուսին էլ սիրով «մայրիկ» էր ասում, երկուսին էլ օգնում էր լիքը կողովները, սալակները տեղափոխելու, և ամեն օր, իրիկնամուտին, աշխատանքից հետո, նրանց հետ ճանապարհ էր ընկնում դեպի գյուղ, նախապես Մարտին ապորը հարցնելով.

— Հայրիկ, դահա բան չկա՞ անելու:

Եվ ամեն օր Մարտին ապոր պատասխանը լինում էր նույնը.

— Չէ, Նունուֆար, գնա:

Պառավները նայում էին միմյանց և գլուխները մոտեցնում իրար:

— Էլի՛: Ի՛նչ աներես ա... Հո՛ղս գաղթական գլխուդ...

Բայց ահա մի օր էլ, երբ Նունուֆարը գնալու ժամանակ տվեց այդ սովորական հարցը՝ «հայրիկ, դահա բան չկա՞» — Մարտին ապերը կանգնեցրեց նրան։

— Հա, Նունուֆար։ Թող դրանք գնան, դու արի։ Գործ կա, — և Մարտին ապերն առաջ ընկավ, գնաց դեպի տուն։

Նունուֆարը բաժանվեց պառավներից և, գլխաշորն ուղղելով, հետևեց այգետիրոջը, որ գնում էր, ինչպես միշտ, հանդարտ քայլերով, բարձր հասակը երբեմն կռացնելով՝ ծառերի ճղներին չդիպելու համար։

Երբ հասան տուն՝ ծերունին կանգ առավ բանալին գրպանից հանելու։

— Վաղուց է գլուխս չեմ լվացել, Նունուֆար, ասում եմ՝ լվանա, — խոսեց Մարտին ապերը դուռը բանալով և մի ձայնով, որի մեջ և՛ մտերմություն կար և՛ կարծես խնդրանք։ — Կարո՞ղ ես։

— Կոնամ։ Ինչո՞ւ չեմ կոնա, — եղավ Նունուֆարի համեստ, բայց ինքնավստահ պատասխանը։

Ու մի քանի րոպե անց՝ նա արդեն փեշերը գոտին խրած, թևերը քշտած, կաթնայով ջուր էր եռացնում կրակի վրա և տաշտ ու ցամքիչներ պատրաստում, իսկ երբ ջուրը տաքացավ՝ նա ձեռք առավ ծերունու կիսից ավելի ճերմակած կարճ մազերով գլուխը. մերթ կորցնում էր այն սապնաջրի փրփուրների մեջ ու տրորում թափով, կարծես իր հաստ բազուկներով ուզում էր խեղդել նրան, մերթ զգուշությամբ ջուր լցնելով՝ լիքը ձեռքով շփում էր նրա գլուխն ու երեսը. թվում էր՝ շոյում էր և ներողություն խնդրում կոպիտ վարվելու համար։ Մինչդեռ Մարտին ապերը ոչ թե նեղվում, այլ հաճույք էր զգում, և կրկնում էր մեկ-մեկ. «էլի՛, էլի՛» ... Երբ Նունուֆարը վերջացրեց՝ Մարտին ապերը շատ գոհ մնաց։

— Ապրե՛ս, Նունուֆար ապրե՛ս...

Նունուֆարը շիկնեց գովասանքից, գլխի յազման ուղղեց թաց մատներով և ապա, սապնաջրով լիքը տաշտը վերցնելիս, հարցրեց, թե «լաթեր չկա՞ն լվալու» ... Ու մինչ մի քանի լաթեր ու գուլպաներ կլվար-կփոեր պատշգամի սյուների կապած պարանին, մութն ընկավ։

— Ես գնամ, հայրիկ, — մտեցավ Նունուֆարը սենյակի դռան, ուր ծերունին բարձերին թիկնած չիբուխ էր ծխում, ծուխն օղակ-օղակ դեպ առաստաղը թողնելով, հանգստության մի հաճույք, որ վայելում է մարդ բաղնիսից կամ ծանր աշխատանքից հետո։

Նունուֆարի ձայնի վրա Մարտին ապերը երեսը դարձրեց նրան։

— Մութն է, Նունուֆար, ավելի լավ է մնա, — ասաց նա մի ձայնով, որը Նունուֆարին շատ հյուրընկալ ու սիրալիր թվաց, ինչ-որ սակայն նա վերագրեց գլուխ լվալու երախտագիտության։

— Ձե՛, շնորհակալ եմ, հայրիկ, տանը կսպասեն, — հրաժարվեց Նունուֆարը։

— Տա՛ նը... Դ՞ու ունես տանդ։

— Հե՛ջ մեկը. մինակս եմ։ Կապրիմ իրիցանց օդեն։

Մարտին ապերը չիբուխը հանեց բերանից։

— Որ էդպես է՝ մնա, մութն է։ Ճանապարհին ո՞վ գիտի ինչ կպատահի։ Գնա է՛ն օդեն քնի։ Առավոտը մեկ էլ չես քաշ գա է՛նտեղից-է՛ստեղ...

Նունուֆարը ուսը ցնցեց։

— Կվախնամ, հայրիկ։

— Ինչի՞ց կվախնաս։

— Սա տեղ մնալ։ Ուրիշ տեղ մնալ սովոր չիմ։ Գնա՛ մ...

— Սարսա՛ղ, — ժպտաց Մարտին ապերը։ — Սովո՛ր չիմ... — Մարտին ապերը մտերմորեն ծաղրեց նրա խոսելու ձևը ու ոտերն իջեցրեց թախտից։ — Լա՛վ, սպասի՛ր, — և նա, չուստերը հագնելով ու քստացնելով, գնաց դեպի հնածև կամոդը, որը տարիներ առաջ գնել էր քաղաքում։ — Որ չես ուզում մնալ՝ սպասի՛ր։

Նունուֆարն, աչքը ծերունուն, սպասեց շեմքին, ամաչելով առաջ գնալ: Մինչ այդ Մարտին ապերը կամոդից վերցրեց ծալած մի բան՝ մոռագույն մի շալ գլխաշոր և տվեց Նունուֆարին:

— Քույսզման մաշվել է, սա կգցես գլխիդ, — ասաց նա հոգածու ձայնով և կանչեց պահակ Սահակին, որ Նունուֆարին ուղեկցի մինչև իրենց տուն:— Մութն է, Նունուֆարը վախենում է...

Մյուս օրը, երբ խնձոր հավաքող պառավներն եկան — զարմացան, երբ Նունուֆարի գլխին հին յազմաչի փոխարեն նոր գլխաշոր տեսան, իսկ պահակ Սահակը, որ դուռը բանալով, առաջնորդում էր նրանց, աչքով արավ ինքն իրեն, Նունուֆարին նայելով: Նոր շալ գլխաշորը բոլորովին թարմացրել և կարծես փոխել էր Նունուֆարի դեմքը: Պառավները ճանաչեցին Մարտին ապոր կնոջ՝ հանգուցյալ Սաբեթ նանի «շալովին» և գլուխին մոտեցրին իրար:

— Ջլինի՞ր գողացել է էդ գլխամեռը, — կասկած հայտնեց մեկը:

— Գողանար՝ չէր գցի, — նկատեց մյուսը:— Ուրիշ բան կըլնի...

Փոքր անց նրանց կասկածը փարատեց պահակ Սահակը, որին պառավները հարցրին, թե «գաղթականի» գլխինը Սաբեթ նանի «շալովին» չի՞ արդյոք: Պահակ Սահակը նորից աչքով արավ ինքն իրեն, Նունուֆարին նայելով:

— Նրա՛նն ա: Երեկ ապերը տվեց՝ գլուխը լվանալու համար:

Պառավները գլուխները մոտեցրին իրար...

— Աներե՛ս, — ասին նրանք միասին:

2

Նունուֆարն իսկապես մենակ կին էր. նա ոչ մի հարազատ չուներ Օրանում, գուցե և ամբողջ աշխարհում. վաղուց՝ արհավիրքի օրերին կորցրել էր ամուսնուն ու երեխաներին և, զանազան տեղեր դեգերելուց հետո, երկու տարի առաջ եկել ապաստանել էր Օրանում, ուր նրա մասին խոսելիս ասում էին «անտեր կնիկ»: Նա ապրում էր հարուստ օրանցիների տանը բան անելով. քաղհան, լվացք, բուրդ գգել — ամեն բան գալիս էր ձեռից: Զրկանքներ տեսած և նեղուխյուններ կրած՝ ինչ վերցնում — անում էր խնամքով ու լավ: Չնայած երեսունն անց կին էր, բայց նորահարսի ամաչկոտություն ուներ, և գործի մեջ էլ նորահարսի պես ուշիմ էր ու ժիր. կուրծքն այնպես լիքն էր և դեմքն այնպես թարմ. երբ, լարված աշխատանքից հետո, կռացած մեջքն ուղղում էր շունչ առնելու՝ կուրծքը բարձրանում-իջնում էր, երեսը կարմրում էր ավելի խունացած յազմաչի մեջ: Բայց հիմա, երբ կապել էր Մարտին ապոր նվիրած շալ գլխաշորը՝ նա շատ էր փոխվել. դեմքն ավելի փայլ էր ստացել այդ մուգ շալից և դարձել ավելի վայելչատես: Առաջինն այդ նկատեց պահակ Սահակը:

— Օհո՛, փոխվել ես, Նունուֆար, քիչ մնաց չճանաչեի՛, — ասաց նա այգու փակ դուռն առավոտյան բանալով ամենից շուտ եկող Նունուֆարի առաջ:

Նույնը նկատեցին և խնձոր հավաքող պառավները, և Մարտին ապերն ինքը, որ գոհ մնաց արած նվերից և մի երկու անգամ ուշադիր նայեց Նունուֆարին, կարծես զարմանալով, որ գլխաշորն այդպես փոխել էր նրան: Իսկ երբ այդ օրը եկած Նոյեմը՝ Մարտին ապոր մեծ աղջիկը, Նունուֆարին տեսավ այդ գլխաշորով, նա մի վայրկյան զարմացած կանգ առավ, ապա աչքերը խեթեց նրա վրա, փնջացրեց ու հուզված գնաց հորը գտնելու: Ծերունին այգու մի կողմը, ծանրությունից կռացած-ջարդվող մի խնձորենու ճղների տակ նեցուկներ էր դնում կենտրոնացած, հոգածու եռանդով: Երբ աղջիկը փութկոտ քայլածքով ու հուզված մոտեցավ, նա ինչ-որ բան ենթադրելով, հարցրեց հեզնախօս.

— Հը, ի՞նչ կա:

— Մայրիկի շալովինն որտեղի՞ց է վերցրել է՛ն գաղթականը...

Նրա ձայնը բեկբեկվում էր հուզումից:

- Ես եմ տվել, — ասաց հայրը հանդարտ և հանդարտ ու անտարբեր շարունակեց իր գործը: Հոր պատասխանը և անտարբեր եղանակը զինաթափ արին Նոյեմին:

— Իսկ ես կարծեցի գողացել է, — ասաց նա, շուրջը նայելով:

— Ինչո՞ւ պիտի գողանա, — առանց տոնը փոխելու շարունակեց հայրը, միշտ ուշն իր աշխատանքի վրա:

— Ինչո՞ւ է չէ. անտեր, գաղթական կնիկ է:

— Նա մաքուր կնիկ է երևում:

— Մաքր՜ւր:— Նոյեմի կանաչ աչքերը խաղացին բներում և նրա նիհար դեմքը կարծես ծամածովեց հոր կողմից մեղմ արտասանված այդ խոսքից:— Որտեղից գիտես մաքուր է. հրե՛ Պետրենց տան ծառայողը պանիր է գողացել, դուրս են արել:

— Ամենքը մեկ չեն, — նույն անտարբերությամբ շարունակեց հայրը և թիկունքը դարձրեց նեցուկն ամրացնելու. և Նոյեմն այդ շարժումից զգաց, որ հայրն այլևս տրամադիր չէ խոսելու, ու էլ ոչինչ չասավ. նույն հուզված, փութկոտ քալերով գնաց դեպի տուն, ուր պահակ Սահակից իմացավ, թե ինչո՞ւ համար է «գաղթականը» նվեր ստացել մոր գլխաշորը: Լվացել է հոր գլուխը ու մի երկու շոր... Նոյեմը սկսեց մտովի հանդիմանել իրեն ու քրոջը, որ մի շաբաթ չեն եկել և հայրը, երևի, ստիպված նրան է դիմել և, արածը մի բանով վարձատրելու համար, մոր շալոմին նվիրել է նրան: Մոր շալոմին՝ ն... Մի տարի չկա մայրը մեռել է — հայրը հեշտությամբ նրա գլխաշորը նվիրում է... մի գաղթականի: Այս միտքը վրդովում էր Նոյեմին. նրան հուզում էր և այն, որ հայրը դրա համար իր կամ քրոջ կարծիքը չի հարցրել: Նոյեմին թվում էր, որ հայրը բանի տեղ չի դնում իրենց, ու վրդովվում էր: Սակայն, երբ երեկոյան այդ ամենը հուզված պատմեց ամուսնուն, գինեվաճառը ձեռը թափ տվեց.

— Մի շալոմին է, մեծ բան չի: Դու բաղի՛ մասին մտածի:

— Բայց վախենում եմ մի օր էլ էդ գաղթականը մորս շորերը, զուքսը, բանը գողանա ու փախչի: Անտեր կնիկ, արի՛ ու գտի:

— Դու էլ շուտ-շուտ գնա, — խորհուրդ տվեց խանութպանը:— Թող իմանան տեր կա: Ծեր մարդ է, ամեն բան չի կարող պահել, փակել:

Բայց մի օր էլ— մի շաբաթ անց— երբ Նոյեմը եկավ— այս անգամ տեսավ Նունուֆարը հագել է մոր մուգ կապույտ շրջագգեստը և անկրունկ կիսակոշիկները, ու այդպես հագնված պատշգամում բարձեր է թափ տալիս ձեռները քշտած... Նոյեմը զարմանքից կարմրեց, ապա գունատվեց և մի այնպիսի հայացք նետեց Նունուֆարի վրա, որով ուզում էր կարծես շորերը հանել նրա հագից: Նունուֆարն ընկճվեց այդ տիրական ու ազդու նայվածքից, բայց իրեն բոլորովին չկորցրեց. նա շարունակեց բարձերը թափ տալ նախկին եռանդով ու հոգածությամբ:

Նրա ջանասիրությունը սակայն չմեղմեց կարծես Նոյեմի հայացքի խստությունը: Նայեց Նոյեմը նրան անվրդով, զարմացած, հետո մեկնեց պոկվեց տեղից ու բռնկված ետ դարձավ, գնաց այգի: «Էս ի՛նչ է անում իմ հերը, — ասում էր նա մտքում.— էսպե՛ս է հարգում մորս հիշատակը: Ի՛նչ կասեն հիմա հարևան, ճանաչ մարդիկ» ... Նոյեմը հոր այդ վարմունքից այնքան վիրավորված զգաց իրեն, որ աչքերն արցունք եկան, և այդպես արտասովակալած աչքերով գնաց հորը գտավ մեղունների մոտ ու, առանց բարևի, հարձակվեց գրեթե.

— Էդ նանի շորերը դո՞ւ ես տվել գաղթականին...

Մարտին ապերը զգուշությամբ նայում էր փեթակներից մեկին, թե ինչպես են նրա արկանոցով ել ու մուտ անում մեղունները. նախքան պատասխանելը՝ կես զարմացած նայեց աղջկան— Նոյեմի ձայնն այնպես անսովոր թվաց նրան:

— Ես: Ի՞նչ է որ...

— Դո՞ւ, — տաքացավ Նոյեմը:— Բա իմ խանում-խաթուն մերն էնքան պատիվ չունի, որ դեռ տարին չթամամած շորերը գաղթականը հագնի: Բա էդպես բան կլինի՞, ա՛հ հեր:

— Ի՛նչ կա որ: Մինը պըտի հագնի, հո չեն մնալու...

Հոր անտարբեր ձայնը այնպես ազդեց Նոյեմբին, որ նրա աչքերը նորից արտասովակալեցին:

— Ախր հարեաններն ի՞նչ կասեն: Մի տարվա մեռած՝ շորերը սրան-նրան տա՛լ...

— Որ մնացին՝ ի՞նչ պիտի անենք, — ասաց հայրը զարմանալի հանդարտ ու անտարբեր: — Տան կնիկ է, բան է անում, թող հագնի:

Տան կնի՛կ... Նոյեմբը խոսք չգտավ անմիջապես, սակայն կարմրեց, գունատվեց: Տան կնի՛կ... մի երկու օր է տան բան է անում պատահաբար — տան կնիկ դառավ «սեռամեռը»: Քո՛ւյր է, մա՛յր է, աղջի՞կ է, որ հայրը նրան տան կնիկ է համարում: Ձէ՛, հայրը բոլորովին կորցրել է իրեն: Գոնե իրեն հարցներ, քրոջը՝ Անգիին հարցներ...

Նոյեմի այնքան հուզված էր, որ չէր կարողանում խոսել և չգիտեր էլ ինչ ասի. հոր արածը սարսափելի, աններելի մի սրբապղծություն էր թվում նրան, բայց չէր ուզում հորը հանդիմանել. գիտեր, լավ գիտեր հոր բնավորությունը, որ եթե հիմա իր այդ հուզված վիճակում խոսեր — կարող էր ավելորդ բաներ ասել, հորը վրդովել: Այդ պատճառով նա իրեն զսպեց և հեռացավ վիրավորված:

Ճանապարհին՝ այգու ծայրում պահակ Սահակը պատահեց և, մեծ բերանը բանալով, ժպտաց:

— Նունուֆարին տեսա՞ր. նանի շորերը հագել է, — և նա աչքով արավ, չգիտես ո՛ւմ:

Նոյեմբը նրան էլ չպատասխանեց — այնքա՛ն հուզված էր. բայց մտածեց, որ Սահակն էլ ահա իր պահակ տեղով հասկանում է այդ անհարմարությունը, հայրը չի հասկանում: Եվ այդ միտքն ավելի հուզեց նրան. նրա քայլվածքը դարձավ ավելի փութկոտ ու նյարդային: Ու այդպես վրդով նա գնաց ոչ թե իր տուն, այլ քրոջ՝ Անգիին մոտ, տեսածը նրան հայտնելու, նրա կարծիքն իմանալու, և, թերևս, միասին մտածեն, թե ի՛նչ անեն, որ հայրն առանց իրենց խորհրդի բան չանի: Թե չէ այսպես նա կարող է ունեցած-չունեցածը նվիրել սրան-նրան, առաջին պատահածին: Այսօր մոր հագուստներն է նվիրում գաղթական կնկան, վաղը ուրիշ բաներ կարող է նվիրել ուրիշներին, հենց խնձոր հավաքող պառավներին կամ հենց պահակ Սահակին: Եվ հոր այդ վարմունքը Նոյեմբը բացատրում էր նրա խոր վշտով: Երևի նանի մահից հետո էլ ոչ մի բան աչքին չի գալիս: Ծերացել է, վիշտը երևի խախտել է հավասարակշռությունը, պետք է հետևել նրան և ձեռքի մեջ պահել, — մտածում էր Նոյեմբը տխրությամբ: Եվ երբ, քրոջ տուն հասնելով, այդ ամենը նա հայտնեց նրան՝ Անգիին լաց եղավ:

— Իհարկե, մենք ենք մեղավոր, որ նա էդպես է անում: Ձենք հետևում, առաջվա պես շուտ-շուտ չենք գնում. դե, նա էլ մարդ է, տանը բան անող չկա. անողին պետք է մի բան տա, չէ...

— Դրուստ է, մենք ենք մեղավոր, — համաձայնեց Նոյեմբը, — պետք է շուտ-շուտ գնանք, թե չէ էսօր շորեր տվեց, էգուց կարող է ուրիշ բան էլ տա:

Քրոջ տանը Նոյեմբը փոքր-ինչ հանգստացավ, իսկ երեկոյան, երբ մարդու առաջ նկարագրեց հոր արածը, գինեվաճառն իր ենթադրություններով նորից հուզեց նրան:

— Չլինի՞ հալիվորը սիրահարվել է էդ գաղթականի վրա, — ծիծաղեց նա:

Ամուսնու ծիծաղը դուր չեկավ Նոյեմբին:

— Է՛ դ էր պակաս, — խեթեց նա մարդու վրա: — Խայտառակվե՛նք:

— Բայց քո ասածից էդպես է երևում, — շարունակեց գինեվաճառը լրջացած: — Ասում են՝ օրը մի բան է նվիրում. դա ի՞նչ է նշանակում. աշխատանքի համար կարող է խնձոր տալ, փող տալ, ինչպես տալիս է խնձոր հավաքողներին, քաղհանողներին. բայց որ նանի շորերն է տալիս, դա... — և գինեվաճառը գլուխն օրորեց: — Ձէ՛, սիրահարվե՛լ է, — կրկնեց նա: — Աստված վկա սիրահարվել է...

Նոյեմի սիրտը կասկած ընկավ: Ամուսնու կատակը նա լուրջ ընդունեց:

— Ինչե՛ր ես ասում: Կարո՞ղ է էդպես բան պատահել:

— Ինչո՞ւ չէ: Պապանենց հալիվորը յոթնասուն տարեկան չէ՞ր, որ նոր կնիկ բերեց: Պատահում է:

— Իմ հերն էդպես բան չի անի, — կտրեց Նոյեմբը: — Իմ հերը...

— Քո հերն ի՞նչ է. վարդապե՞տ է, եպիսկոպոս: Եպիսկոպոսները սիրահարվում են, նա չի սիրահարվի՞, — շարունակում էր կատակել գինեվաճառը: Այդ օրը նրա առևտուրը լավ էր եղել, պրիստամի ինքը եկել գոհունակություն էր հայտնել Արտաշատի գինու համար և խնդրել նորից ուղարկել:

— Սիրահարվել. էն էլ էդ տարիքին, — զարմանում էր կինը:

— Տարիքը ի՞նչ է, — շատ-շատ վաթսուն-վաթսուներկու: Մեծ բան չի... — Եվ նա սկսեց գնալ-գալ սենյակում, ապա, նկատելով կնոջ հուսահատությունը մի այդպիսի հնարավորությունից, կանգ առավ կնոջ առաջ և ասավ, կարծես նրան մխիթարելու համար:

— Ես մի էգուց գնամ տեսնեմ դա ի՞նչ կնիկ է, էստեղ կպարզվի...

Նույն այդ երեկո լույս խաղաղություն էր տիրում խնձորի այգում. այդ գուցե նրանից էր, որ լիալուսինը փալլում էր պարզ երկնքում և կաթնագույն լույս էր թափում դաշտի, գյուղի և այգու վրա. դրանից էր գուցե, որ գորտերը մոտիկ ճանհում ու գետափին կռկռում էին խմբով իրենց թախծալի երգը, շները չէին հաշում, խնձորենիները կանգնել էին անշարժ, ասես լուսնով հմայված, իսկ առուն կարծես երազում ծիծաղում էր խոտերի մեջ և մեկ-մեկ ժպտում լուսնին: Պահակ Սահակը, որ ուրիշ ժամանակ քալելիս էլ ուզում էր ննջել, այսօր պառկած էլ քունը չէր տանում. ձեռնափայտը ձեռին անցավ այգու պատերի մոտով, տեսնելու նրանց վրա գողեր չե՞ն բարձրացել, ինչպես անում էին կալերից ու տավարից եկած տղաները, բայց ոչ մի շունչ չնկատեց: Այդպես էր լինում լուսնյակ գիշերները: Սովորական շրջանը կատարելուց հետո Սահակը նորից եկավ իր տեղը — տան հակառակ կողմը — այգու մեջտեղը իր թախտի վրա քնելու: Նա սովորաբար իրիկնուց քնում էր մի փոքր, որ գիշերը լավ հսկի: Բայց քունը դարձյալ չտարավ: Ավելի շուտ լուսինը չթողեց. ծառերի արանքից նա նայում էր Սահակին և կարծես աչքով անում. թաքնվում էր հանկարծ և նորից աչքով անում Սահակին: Սա կրկին վեր կացավ և այս անգամ գնաց դեպի տուն՝ տեսնելու Նունուֆարը տոպրակները կարկատո՞ւմ է դեռ, թե վերջացրել է արդեն: Այդ երեկո ապերը Նունուֆարին պահեց՝ ցորենի պարկերը կարկատելու, որ առավոտը պատրաստ լինեն: Կարելի էր և առավոտը կարկատել, բայց ապերը չէր սիրում անելիքը հետաձգել, չէր սիրում անհանգիստ ու մի կերպ արած գործ, ինչ որ պետք էր անել — անել էր տալիս վաղօրոք: Կնոջ կենդանության օրով նա այդ պարկերը կարկատել էր տալիս դեռ ամառվա սկզբին, խնձորը չհասած ժամանակ, այնինչ վաղը ցորեն էին սպասում, որ գյուղերից պիտի բերեին խնձորի հետ փոխանակելու:

Երբ Սահակը դանդաղ քալերով մոտեցավ տանը՝ զգուշությամբ մտավ պատշգամբ և լուսամուտից նայեց ներս: — Նունուֆարը նաևի շորերը հագած նստել էր հատակին փռած կարպետին և դեռ շարունակում էր պարկերը տնտղել, լույսի դեմ բռնել, տեսնելու ի՞նչ տեղեր են ծակված, ու ապա կարում-կարկատում էր ծնկանը դրած: Մարտին ապերը կողքի թախտին նստած, գլխաբաց չիբուխ էր քաշում ու ինչ-որ բան էր ասում Նունուֆարին՝ ժպտալով, գլուխը պտտելով: Վաղուց, նաևի մահից հետո, Սահակն այդպես ժպիտ չէր տեսել Մարտին ապոր դեմքին, և դա այնքան տարօրինակ էր, որ Սահակը կուզեր իմանալ, թե ինչ է ասում: Նունուֆարը, ամաչելուց, ապորը չէր նայում, բայց գլխով «այո» կամ «ոչ» էր ասում: Սահակը ոչինչ չէր լսում, բայց նրանց խոսելու ձևը, մանավանդ այն, որ ապերը ժպտում էր — հետաքրքրեց Սահակին, և նա, չնկատելու համար, բնագդաբար կռացավ լուսամուտի առաջ, աչքը սակայն չհեռացնելով նրանից: Ուզում էր իմանալ ինչ են խոսում, բայց սկզբում ոչինչ չէր լսում, չնայած շուրջը խաղաղ էր, կատարյալ լուրջություն: Երևի կամաց են խոսում, — եզրակացրեց Սահակը, թե չէ կարող էր լսվել: Առաջ, երբ ապերը ներսը խոսում էր նաևի հետ, նրանց ձայնը միշտ լսվում էր պատշգամբում. քանի՞ անգամ, ականջ դնելով, լսել էր, թե ինչ են ասում իր մասին ապերն ու նաևը: Բայց այս անգամ ապոր ձայնը լավ չէր լսվում: Այս հանգամանքն ավելի հետաքրքրեց Սահակին. մերթ կռանում էր

մինչև լուսամուտի գոգը, աչքը ծերպ անում, մերթ կանգնում էր ոտի ծայրերի վրա՝ ականջը դեմ անում լուսամուտի եզրին:— Միննույն է՝ խոսոցը պարզ չէր լսվում:

Մինչ այդ՝ Նունուֆարն աշխատանքն ավարտեց, պարկերը ծալեց դրեց մի կողմ ու վեր կացավ, և այդ ժամանակ միայն— զարմանալի բան— Սահակը լսեց Նունուֆարի ձայնը.

— Ես պրծա, հայրիկ:

— Լավ, — ասաց Մարտին ապերը լսելի ձայնով, ու ինչ-որ բան ասաց դարձյալ, որ Սահակը չլսեց, բայց Նունուֆարը խպնեց ու գլուխն իջեցրեց:

— Ինչի՞ ես ամաչում, — լսվեց նորից ապոր ձայնը:— Հետո, ես քեզ ինչ «հայրիկ» եմ, աղջի, որ շարունակ «հայրիկ» ես ասում: Արի նստի էստեղ, — և ապերը ցույց տվեց թախտը, ուր նստած էր ինքը:

Բայց Նունուֆարը չմոտեցավ. նա ամաչում էր, աչ ուսը թոթվեց ու մնաց տեղը կանգնած: Ապերը նորից ինչ-որ բան ասաց կամաց ու ձեռը նորից դրեց թախտին. ըստ երևույթին՝ Նունուֆարին դարձյալ հրավիրում էր նստել: Բայց, տեսնելով Նունուֆարը քաշվում է, ապերն ինքը առաջ թեքվեց մի փոքր և նրա փեշը քաշեց դեպ իրեն: Եվ Նունուֆարն ամաչելով, ակամա նստեց: Բայց հագիվ նստել էր՝ ապերը հանկարծ, ջահել մարդու թեթևություն, որ Սահակին շատ զարմացրեց, վեր կացավ տեղից ու նստեց Նունուֆարի կողքին: Նունուֆարն ամաչելուց թե ինչից, թեքվեց մի կողմ, բայց Մարտին ապերը նորից մի զարմանալի թեթևությունով ձեռը գցեց Նունուֆարի վզով և նրա գլուխը մոտեցրեց իրեն... Սահակի համար կարծես կայծակ տրաքեց. նախ վեր թռավ, հետո հանկարծ կուչ եկավ, ինքն իր ձեռը կծեց ու, աստղերին թե լուսնին աչքով անելով, փախավ դեպ իր քնելու տեղը: Բայց մեկ էլ, երբ ուզեց ճանապարհի կիսից ետ դառնալ, տան լույսը հանգած էր արդեն:

Առավոտը Նունուֆարը, տան գործով զբաղված, չեկավ պառավների մոտ՝ խնձոր հավաքելու: Եվ պառավներն այդ նկատելով գլուխները մոտեցրին իրար.

— Էսօր աներեսը խանրմոխյո՞ւն է անում:

— Խանրմի շորերը հագել է, որ խանրմոխյուն անի, բա ինչ...

Հետո, երբ գյուղացիներ եկան ցորենով խնձոր առնելու, Նունուֆարն զբաղվեց նրանցով. Մարտին ապոր հետ կշռում էր երեկվա հավաքած խնձորը՝ լցնում գյուղացիների տոպրակները. կշռում էր նրանց բերած ցորենը՝ լցնում իրենց մեշկները կամ մատերով հաշվում, թե ո՞ր տեսակից ինչքան կշռեց և ի՞նչ արժե՝ ֆունտն այսքանով հաշված: Մինչև Մարտին ապերը համրիչի հատիկները տանում էր բերում— Նունուֆարն արդեն հաշված էր լինում:

«Կրակ է, կրակ», ասում էր Մարտին ապերը մտքում, երբ նա հաշիվն իրենից շուտ էր տեսնում:

Գյուղացիներից հետո եկան տեղացիներ, խանութպաններ, և բոլորի համար էլ Նունուֆարը կշռեց, բոլորին բավարարեց, միշտ արագ, թափով ու թևքերը քշտած, մատերի վրա հաշիվ տեսնելով:

Այդ օրը շատ գործ եղավ և շատ էլ անհանգիստ անցավ. շները շարունակ հաչում էին իրենց անկյուններում—մի կողմից այգին մտնող անծանոթների վրա, մյուս կողմից, երևի, գողերի: Լավ առևտրի օրը շատ էլ գող էր գալիս այգու վրա. գյուղի տղաները, կալերից ու տավարից տեսնելով խնձոր առնողը շատ է, մտածում էին, երևի, որ տերերն զբաղված են ներքև— իրենք այգու վերին մասում բարձրանում էին պատերը, երբեմն շներին հացի կտորներ գցելով, որ չհաչեն, ու պատամոտ հղները քաշում կամ հեռու հղները կեռ փայտով կռացնում էին դեպի իրենց՝ խնձորները քաղում: Պահակ Սահակը ամբողջ այդ օրը մի տեսակ էր, կարծես վեր քաշված. նա մի քանի անգամ, գործը թողած, վրա հասավ ու քշեց գող տղաներին. խնձորով մեկի ճակատին խվելով՝ փախցրեց պատից, մյուսը փախավ գլխարկը թողնելով: Հետո բարկացավ վերևի ծայրում կապած շան վրա, որ չէր հաչում: Եվ ի՞նչ էլ անում էր Սահակն այդ օրը՝ հանկարծ հիշում էր իրիկվա դեպքը և աչքով անում ծառերին կամ ինքն իրեն:

Այդ օրը, կարելի է ասել, բոլորը հոգնեցին, որովհետև գնացող-եկող շատ եղան: Եվ այն է պատրաստվում էին իրիկնահաց ուտել ու հանգստանալ, երբ երեկոյան դեմ կառքով այգի եկավ Մարտին ապոր մեծ փեսան՝ գինեվաճառ Արտուշը: Իր որոշման համաձայն՝ նա եկել էր գաղթական կնոջը տեսնելու և իր ենթադրություններն անելու: Բացի դրանից երկու շաբաթ էր աներոջը չէր այցելել. այդ պատճառով թերևս մեղքը քավելու համար, հետը երկու շշի փոխարեն բերել էր չորս շիշ — երկու գինի, երկու օղի և Տրապիզոնի թուխուն: Ինչպես երևում է Նոյեմը չէր մոռացել ամուսնուն հիշեցնել այդ մասին:

— Տանն ո՞վ կա, Սահակ, — հարցրեց նա այգու դուռը բացող պահակին:

— Ապերը, մեկ էլ... — Սահակը աչքով արավ: — Նունուֆարը:

Կիսամութի պատճառով գինեվաճառը չնկատեց Սահակի աչքով անելը, բայց մտքում «Նունուֆար, Նունուֆար» կրկնելով մոտեցավ տանը: Աները, ոտերը հանած, ծալապատիկ թեյ էր խմում պատշգամբում, թախտին նստած, իսկ վառ աչքերով մի կին լաթի կտորով եռանդով սրբում էր սեղանի ծայրին եռացող ինքնաեռը: Խանութպանը հասկացավ, որ Նունուֆարը դա պիտի լիներ, և առանձին ուշադրությամբ զննեց նրան. նրա սպիտակ ու կարմիր դեմքը՝ կրակոտ աչքերով, և լիքը կուրծքն ու գիրկ թևերը դուր եկան գինեվաճառին, և նա մտածեց, որ եթե աները հավանել է դրան և հագուստ է նվիրել — վատ բան չի արել: Խանութպանը հիշում էր, որ առաջ էլ տեսած պիտի լինի այդ կնոջը այգում, բայց ուշ չի դարձրել, կամ լավ չի նայել... Այդպես Նունուֆարին նայելով նա ձեռի շերտը հանդիսավորապես դրեց սեղանին և մոտեցավ աներոջը:

— Հը՛, պապաշա, ո՞նց ես, — և ըստ սովորության՝ ձեռը մտերմաբար խփեց աներոջ մեջքին: — Լա՛վ կաց, լա՛վ... Էս քույրիկս ո՞վ է, պապաշա, որ էսպես շախով բան է անում, — խանութպանը նստեց, երկարաճիտ փայլուն կոշիկներով ոտները դրեց իրար վրա և, պատասխանի չսպասելով, շարունակեց: — Լա՛վ է, պապաշա, լա՛վ է. գործի ժամանակ մեկը պետք է լինի տանը. քաղ է, քաղհան է, բան է... Լա՛վ է: Անունդ ի՞նչ է, քույրիկ ջան... Նունուֆա՞ր: Լա՛վ անուն է...

Նա խոսում էր ու հետն էլ զննող աչքերով դարձյալ նայում Նունուֆարին, բայց հանկարծ նկատեց, որ իր նայվածքներն ու խոսքերը Նունուֆարի նկատմամբ դուր չեն գալիս ծերունուն: Եվ խանութպանը խոսքը փոխեց.

— Վաղուց, երկու շաբաթ կլինի չեմ եկել. ասի՝ պապաշան կնեղանա, գնամ տեսնեմ ինչպե՛ս է, ինչի՛ կարիք ունի: Է, խնձորը լավ ծախվո՞ւմ է, պապաշա: Եթե չի ծախվում՝ մուշտարի ղրկեմ:

Նա խոսում էր հարազատի սրտացավությանը, բարակ բեղերը շուտ-շուտ ոլորելով կամ ժամացույցի շղթան խաղացնելով: Կես ժամում նա ահագին նորություններ պատմեց, չմոռացավ խոսել և իր առևտրի, իր կապերի մասին, որ ուներ գյուղի մեծամեծների հետ և, երբ վեր կացավ գնալու, նորից սիրտ տվեց աներոջը:

— Էհ, դոչաղ կաց, պապաշա: Ես գնամ, տղան մենակ է խանութում, էլի կգամ, Նոյեմին կղրկեմ: Դու դոչաղ կաց: Գինի խմի, չտխրես:

Իսկ Նունուֆարի կողքով անցնելիս՝ գլուխը կռացրեց դեպի նա.

— Է՛, Նունուֆար քույրիկ, տանը, բանին լավ կնայես: Հայրիկին՝ պապաշային, լավ մտիկ արա... — Եվ նորից «Նունուֆար, Նունուֆար» կրկնելով ու բեղերը սրելով իրեն կառք գցեց ու սլացավ դեպի գյուղ, բայց այս անգամ ոչ թե խանութ գնաց, ինչպես մտադիր էր գալու միջոցին, այլ կառքը քշեց ուղիղ տուն՝ կնոջ մոտ:

— Նոյեմ, բաղից եմ գալիս, — հայտարարեց նա տուն մտնելով, — բանը-բանից անցած է երևում:

— Այսի՞նքն, — և Նոյեմը գունատվեց: — Ի՞նչ ես ուզում ասել:

— Այն, որ վարդապետն էլ սիրահարվում է: Հիմա պետք է էնպես անեք, որ հալիվորը հանկարծ չվերցնի ու ամուսնանա էդ Նունուֆարի վրա: Թե չէ՝ խայտառակություն է. կսկսեն բամբասել և, վերջն էլ, ով գիտի...

Մարդու հայտնությունը կարծես կայծակի հարված եղավ Նոյեմբի համար: Սկզբում նա շշմեց, աչքերը լայն բանալով, հետո մեկեն վեր թռավ տեղից. «Ես էդ գաղթականի մազերը կպոկե՞մ», բացականչեց նա: Բայց գինեվաճառը հասկացրեց, որ աղմուկ հանելն ավելորդ է, հարևանները կիմանան: Նոյեմբը ձայնն իջեցրեց.

— Որ էդպես է, ես նրան՝ էդ գաղթականին էնպե՛ս կանեմ, որ ոտը կտրի էդ տանից: Բոլորը նա՛ է մեղավոր. թե չէ իմ հերը, իմ նամուսով հերը նրան հագուստ-կապուստ չէր տա: Ո՛վ գիտի ի՞նչ անառակի մեկն է: Նրան կհեռացնեմ, հորս համար մի ուրիշ գործ անող կգտնեմ...

Գինեվաճառը հավանություն տվեց կնոջ ասածին:

— Նոյեմ, դու երբեք էդքան խելոք չէիր եղել: Էդ լավ ասիր, — և գինեվաճառն սկսեց մտախոհ գնալ-գալ սենյակում: — Բայց վախենում եմ բանը-բանից անցած ըլնի:

— Ես էդ գաղթականին բա՛ն ցույց կտամ...

Նա նիհար բռունցքը թափ տվեց Նունուֆարի հասցեին և անմիջապես վեր կացավ ու, առանց հագնվելու, գնաց քրոջ հետ խորհրդակցելու:

Քույրերն իրար տուն չէին գնում քանի տարի էր: Խռով չէին, բայց իրար չէին այցելում, որովհետև ամուսինները չէին սիրում միմյանց: Գինեվաճառը տանել չէր կարողանում դերձակի լուակյաց, ինքնամիտի բնավորությունը. դերձակին դուր չէր գալիս գինեվաճառի պարծենկոտությունը և գինով փող աշխատելու միջոցները. նա այն կարծիքի էր, որ ամեն մի առևտուր խաբեբայություն է, իսկ գինու և օղու առևտուրը կրկնակի խաբեբայություն: Հետո դերձակ Վանեսը չէր սիրում, որ գինեվաճառը ինքն էլ երբեմն կերուխում էր սարքում, երկարաճիտ կոշիկներ է հագնում: Այդ կոշիկնե՛րը... դերձակը տանել չէր կարող նրանց ճոճոցը: Նա չէր սիրում և քենակալի խոսելու ձևը: Իսկ գինեվաճառը, նրա մասին խոսելիս, դեմքը ծամածռում էր.

— Ի՛նչ... նա էլ մա՞րդ է: Փորի հետ խոսողներին չեմ սիրում:

Ամուսինների սառնությունը որոշ սառնություն էր ստեղծել նաև քույրերի միջև: Բայց Նոյեմը, ինչպես մի քանի օր առաջ, այնպես էլ այս անգամ չէր կարող քրոջ մոտ չգնալ. խնդիրը վերաբերում էր իրենց երկուսի անվան ու պատվին. հոր խայտառակությունն իրենցն էր, անհրաժեշտ էր լրջորեն, կարգին խոսել հոր հետ, հարկավ, մենակ ինքն էլ կարող էր խոսել, բայց ավելի ազդեցիկ կլիներ երկուսի խոսքը, մենակ գուցե ամաչեր և այնպես համարձակ չլիներ, սակայն քրոջ ներկայությունը ուժ կտար նրան և համարձակություն: Հետո Անգինն էլ կխոսեր, որ այդ «գաղթականին» պահելը լավ չէ: Եվ վերջապես հայրը մեկից այնպես չէր ամաչի, ինչպես երկուսից:

Այս խոհերով Նոյեմը հասավ քրոջ տուն և, ներս մտնելով ու քրոջը տեսնելով, բացականչեց.

— Բա տեսնում ես մեր հերն ինչե՛ր է անում...

Անգինը հարցում անելու փոխարեն տարակուսած նայեց քրոջ հուզումից աղավաղված դեմքին: Նոյեմը շարունակեց արագ-արագ.

— Խայտառակությո՛ւն: Ինչպես երևում է, էդ մարդն իրա հետ մեզ էլ խայտառակելու է...

— Ի՞նչ. էլի շորեր, բան է տվել էն Նունուֆարին:

— Երանի՛ր չէր որ շոր տալով պրծնեինք:

Եվ Նոյեմը, ձայնն իջեցնելով, կարծես պատերը կարող էին լսել, հայտնեց ա՛յն, ինչ լսել էր ամուսնուց: Անգինը զարմացավ.

— Ի՞նչ ես ասում... Չէ, սխալ կլինես... էդպես բան ոնց կլնի...

Նոյեմը բացատրեց, որ, այո, եղել է և ինքը հենց դրա համար է եկել. պետք է գնալ հոր հետ կարգին խոսել, հասկացնել, որ ամոթ-խայտառակություն է այդ գաղթականին պահելը, թող նրան հեռացնի, իրենք մի լավ գործ անող կբերեն:

— Էլ չուշացնենք. հենց վաղը գնանք, — ավելացրեց նա:— Ես մենակ էլ կերթայի, բայց երկուսով որ լինենք՝ կլսի...

Անգիւնը չգիտեր ինչ պատասխանի. նա զարմացած էր և մտածում էր, որ եթե քրոջ՝ Նոյեմի, ասածները ճիշտ լինեն կամ ճշտվեն— դա, իհարկե, վատ է իրենց տան, անվան համար, իրենց հոր համար, բայց ինչպես գնա հորն այդպիսի բան առաջարկի: Սակայն Նոյեմը նրան համոզեց, որ դա անհրաժեշտ է, թե չէ հոր հետ կիսայտառակվեն իրենք էլ:

— Եթե այդ բանը թողնենք, չխոսենք, խալիսը մեզ ամոթանք կտան, որ մեր հորն անտեր ենք թողել: Հասկանո՞ւմ ես...

Վերջին պատճառաբանութիւնը համոզեց Անգիւնին և նա համաձայնութիւն տվեց՝ միասին գնալ հոր հետ խոսել:

Եվ քիչ հետո նրանք բաժանվեցին, պայմանավորվելով վաղը գնալ այնպիսի ժամի, երբ այգում խնձոր գնողներ չեն լինում: Ու գտան, որ ամենահարմար ժամանակն առավոտն է:

Երբ իրիկունը դերձակը տուն եկավ և հետաքրքրվեց, թե կինն ինչո՞ւ է այլալված՝ Անգիւնն ամոթից ամեն բան չհայտնեց, բայց ասաց, թե վաղը պետք է գնան հոր մոտ նրան հասկացնելու, որ մոր շորերը չտա գաղթականին և նրան այգուց հեռացնի: Ու լավ կլինի, եթե Վանեսն ինքն էլ խոսի հոր հետ:

— Ամեն մարդ իր գլխի տերն է, — ասավ դերձակը: — Ես ուրիշի գործերին չեմ խառնվի: Դուք գիտեք ձեր հերը:

Անգիւնը լռեց, և այնուհետև մինչև ուշ գիշեր նրա քունը չէր տանում, ամոթից նրա դեմքը տաքանում էր, երբ մտածում էր քրոջ ասածների մասին: Նրա տագնապն ավելացրեց մանավանդ գիշերվա կեսին հանկարծ բարձրացած քամին, որ սուլում ու շաչում էր գյուղի գլխին և առանձնապես իրենց տանիքում:

3

Օգոստոսի առավոտը նոր-նոր էր բացվում, երբ Մարտին ապերը վեր կացավ անկողնից, լվացվեց և իր փոքրիկ կողովը ձեռին մտավ այգի՝ տեսնելու, թե գիշերվա քամին որքան խնձոր է թափել ծառերից և ձմեռվա խնձորներին չի՞ մնասեյ արդյոք: Նրա հաշվով քամին մեծ ավերածութիւն պիտի արած լիներ, որովհետև դրնգում էր շարունակ և տանիքը ծեծում... Հիմա, սակայն, այնպես խաղաղ էր, որ մարդ չէր հավատում, թե գիշերը փոթորիկ է եղել: Արևը դեռ ուշ պիտի ծագեր, բայց նրա ելքն ավետող հրակարմիր ցլփերն արդեն բռնել էին երկինքը, և գյուղում ու դաշտերում իջել էր մի անդորր, որ ամառը լինում է միայն կիրակի օրերը, երբ կալ ու դաշտային աշխատանք չի կատարվում և գյուղացին ուզում է մի երկու ժամ ավելի հանգստանալ շաբաթվա լարված աշխատանքից հետո: Դրանից էր, գուցե, որ արտույտներն ուրախ երգով ճախրում էին ցած, իսկ ծիծեռնակները սլաքի պես կտրում էին օդը սուր ծվոցով և անհայտ անում չգիտես ուր: Անտառը դեռ քնաթաթախ էր, այգու վրա՝ թե ծառերին և թե գետնի կանաչին զով ցող էր իջել. անգամ ընկած խնձորները շաղոտ էին...

Մի փոքր տարածութիւն անցնելուց հետո՝ Մարտին ապերը տեսավ, որ իր ենթադրութիւնը սխալ էր.— քամին շատ խնձոր չէր թափել... Նա հանգստացավ մանավանդ, երբ նկատեց, որ ձմեռվա խնձորները չէին մնասվել. յուրաքանչյուր ծառի տակ ընկել էին ընդամենը մի քանի հատ... Քամին, ինչպես երևում է, վերևից էր անցել:

Մարտին ապերը գոհ մնաց, և հանգիստ սրտով գնաց մինչև այնտեղ, ուր Սահակը քնում էր մեծ ծառի տակ: Պահակը քնի մեջ քորվում էր, իսկ մի քիչ այն կողմ կապված շունը՝ Ասլանը, տիրոջը տեսնելով, սկսեց պոչը շարժել և կապը ձիգ տալ.— ուրա՞խ էր արդյոք տիրոջը տեսնելու համար, իր հավատարմութիւնն էր հայտնում նրան, թե՞ կեր էր ուզում— դժվար էր ասել: Բայց Մարտին ապերն այնպես հասկացավ, թե շունն ուզում է, որ ինքը՝ տերը մոտենա նրան: Եվ ծերունին մոտեցավ ու, փաղաքշական խոսքեր ասելով, մի քանի անգամ շփեց շան գլուխը: Ասլանը հրճվանքից ճմլկոտաց, ատամները կափկափեց ու նստեց կերի սպասելով, որ նրան ու ընկերներին տալիս էր միշտ Սահակը: Բայց Մարտին ապերը չուզեց նրան արթնացնել.— մեղք է, թող քնի, մտածեց և այն է ուզում էր վերադառնալ, երբ

նկատեց մոռի թփերը, որոնց ճղները կարմրել էին պտուղներով: «Մի քիչ քաղեմ՝ տանեմ Նունուֆարին», ասաց նա մտքում ու, կողովի հատակին շերեփուկի մաքուր տերևներ փռելով՝ սկսեց մոռի հասած կարմիր հատիկները խնամքով ու զգուշությամբ վերցնել իրենց սպիտակ կաղապարներից: Երբ մի երկու-երեք բուռ քաղել էր արդեն՝ նա նորից վերադարձավ տուն:

— Նունուֆար, ա՛հ, մոռ եմ բերել քեզ համար, — կողովը տվեց նա ինքնաեռը ջուր լցնող Նունուֆարին, ապա նորից ձեռները լվաց, հագավ կիրակնօրյա զգեստները, այսինքն՝ միայն բարակ շալ արխալուղը, որ Վանեսն էր կարել մի քանի տարի առաջ և, տերողորմյան վերցնելով, հանդարտ քայլերով գնաց դեպի փեթակները, մինչև թեյը պատրաստ կլիներ, որից հետո խնձոր առնողներ պիտի գային: Մարտին ապերն իրեն լավ էր զգում այսօր, այնպես լավ, որ վաղուց չէր զգացել: Երբ մի տարի առաջ կինը՝ Սաբեթ նանը, մեռավ՝ նրան թվաց, թե ամեն ինչ տակնուվրա եղավ, կյանքում էլ շահ, նպատակ, համ չէր տեսնում. ամեն ինչ ընկել էր աչքից: Բայց հիմա, երբ Նունուֆարը տանն էր, նրան թվում էր, թե կոտրված մի բան նորոգվեց ու ամեն ինչ կարգի ընկավ. էլ առաջվա պես անհանգիստ չէր. խաղաղություն կար սրտում, և նա կուգեր, որ այսօր այդ հանգիստն ու խաղաղությունը չխանգարվեր գնողների գալով, կշեռքով ու հաշվով: Այսօր գոնե հանգիստ թողնեին, ինչպես բոլորն են հանգստանում կիրակի օրերը: «Կալի եզն անգամ հանգստանում է կիրակի օրը», — մտածեց նա, — իսկ մենք հա՛յ քաղի, հավաքի, կշռի, հաշվի» ...

Մարտին ապերն, իսկապես, արդար լինենք, շահով, առևտրով քիչ էր հետաքրքրվում. նրան շահագրգռում, ապրեցնում էր միայն իր այգու կյանքը, նրա բազմազան կյանքը՝ վաղ գարնանից մինչև ուշ աշուն: Մարտին ապորը հետաքրքրում ու ապրեցնում էր յուրաքանչյուր ծառ ու թուփ. նրանց բողբոջումն ու ծաղկումը. ապա առաջին պտղավորումը — քորոցի գլխի չափ պտուղները, որ կամաց-կամաց դառնում էին բոունցքի չափ: Նա գիտեր այգու յուրաքանչյուր ծառի կենսագրությունը, ինչպես հայրն իր զավակների, նրանց պատահած դժբախտությունը. ծառի առաջին ծաղկումը նրան պատճառում էր զարմանալի հրճվանք, ինչպես զավակի հարսանիքը ծնողներին. նրանց հիվանդությունը նրան տխրեցնում էր և ստիպում իր հոգածությունը կենտրոնացնել հիվանդ ծառի վրա կոտրված ճյուղը, կարկտահար ծառը նրա սիրտը լցնում էին դառն վշտով, իսկ նոր պատրուսների առաջին կանաչն ու ընձյուղումը անասելի բավականությամբ ու հրճվանքով, մի այնպիսի հրճվանքով, որ նա չէր կարողանում իրեն զսպել մինչև իր ուրախությանը մասնակից չաներ և մի ուրիշի: — «Սահակ, Սահակ. արի մի տե՛ս՝ պատրուսները ո՛նց են կանաչել» ... Ու նրա դեմքը փայլում էր հրճվալից ժպիտով: Իսկ եթե Սահակը չէր լինում, կինն էր աչքովն ընկնում կանչում էր զվարթ ձայնով. «Սաբեթ, աղջի Սաբեթ, մի տես ո՛նց են կանաչել» ... Նրան մանավանդ մեծ, անասելի մեծ հրճվանք պատճառեց իր մի փորձը, որն այնքան հաջող արդյունք տվեց, որ ամբողջ գյուղն սկսեց խոսել: — Տարիքով մի խնձորենու ստորին ճյուղերի վրա նա չորս տեսակ պատվաստ արավ, և չորսն էլ կանաչեցին, ծաղկեցին ու չորս տեսակ պտուղներ տվին: Դա նրա համար ուրախություն էր, հաղթանակ, գյուղացիների համար հրաշք.՝ նրանք խմբերով գալիս էին հրաշք ծառը տեսնելու, և Մարտին ապոր համարումը մեծանում էր նրանց աչքում, դառնում հեղինակություն... Այնպես որ Մարտին ապերը սոսկ այգեսեր չէր, որ ծառը պահում է բերք ու շահ ստանալու համար — նա այդ անում էր գործը սիրելով, նրա հաճույքը վայելելու: Ոչ միայն ծառերին, թփերին էլ այդպիսի խնամքով էր վերաբերվում Մարտին ապերը. — այգու պատերի տակ և ազատ մասերում նա տնկել էր հաղարջի, մոռի ու փշախաղողի թփեր, իսկ տան շուրջը, դեռ ջահել ժամանակ, վայրի ու ընտանի վարդենիներ, որոնց վրա նույնքան խնամք էր թափում հիմա, որքան երիտասարդ օրերին... Ու միշտ քամիները, ցրտերը ահաբեկում էին նրան. — ծառերին մի բան չպատահի՞ ...

Այդ մտահոգությամբ անցրեց նա և այս փոթորկալի գիշերը, բայց հիմա հավաստիանալով, որ առանձին մի վնաս չի եղել — ծառ, ճյուղ չի կոտրվել, — նա ոչ միայն հանգստացավ, այլև

հանելի մի անդորր իջավ նրա սրտին և նա ցանկություն ունեցավ կիրակին հանգիստ անցնել իր տանը, առանց մարդկանց հետ առևտրի, հաշվի գործ ունենալու:

Այգու մեծ մասը շրջելուց հետո՝ այն է ուզում էր վերադառնալ տուն թեյել, երբ այգու դուռը ծեծեցին: Մարտին ապերը կանգ առավ, ո՞վ պիտի լիներ այսպես վաղ: Ուզեց ձայն տալ Սահակին, որ գնա դուռը բանա, բայց հիշելով՝ նա քնած է, գնաց ինքը, տերողորմյան հանգիստ գցելով:

Երբ դուռը բաց արավ՝ նրա առաջ կանգնեցին իր երկու աղջիկները՝ Նոյեմն ու Անգինը՝ մեկը մյուսից լուրջ ու հուզված դեմքով:

Մարտին ապոր համար դա մի արտակարգ այցելության էր այդպես վաղ. արտակարգ թվաց նրան և աղջիկների հուզված արտահայտությունը. ի՞նչ պիտի լիներ... Եվ աղջիկներն իրենց հերթին երևի հոր դեմքին զարմանք նկատելով էր, որ ասացին.

— Շուտ եկանք, որ մարդ չլինի: Քեզ ասելու բան ունենք, հայրիկ, — խոսեց առաջինը Նոյեմը: — Գնանք էս կուռը, — ցույց տվեց նա տան հակառակ կողմը, այգու խորքը:

- Ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատահել, — չհամբերեց ծերունին, ենթադրելով, թե փեսաներից մեկին մի աղետ է պատահել:

— Հեջ, մեզ բան չի պատահել, — շարունակեց Նոյեմը նույն լուրջ, հուզված ու վիրավոր տեսքով: — Մենք եկել ենք էդ գաղթականի համար...

Բայց հայրը թույլ չտվեց շարունակի. նա ուղղվեց կանգնած տեղը և նրա թավ հոնքերն ամպեցին.

— Ի՞նչ... — խուլ հնչեց նրա փոխված ձայնը: Եվ նրա այդ հարցի մեջ կար ոչ թե հետաքրքրություն, այլ մի զուսպ վրդովմունք:

Նոյեմն իր հերթին նույնպես ուղղվեց, դժվեց ու շրթերը սեղմեց. երևում էր, որ նա հոր հարազատ աղջիկն է:

— Դու դեռ բանը չլսած մի՛ բարկանա, հայրիկ: Թող հլա ասենք՝ հետո:

— Ասա՛:

— Մենք քու աղջիկները, քու հարազատներն ենք: Էնպես չի՞: Քու պատիվը, քու անունը մերն է: Էնպես չի՞:

— Ասելի՛ քդ ասա, — կտրեց հայրը:

— Ասեմ, — և Նոյեմը շունչ առավ կուրծքը բարձրացնելով ու, քրոջ՝ Անգինի վրա մի հայացք նետելով, որով նրան կարծես հրավիրում էր օգնության, շարունակեց ձեռք մեջքին կանթելով.

— Էդ գաղթական կնկանն ինչո՞ւ ես բերել քու տունը:

Հայրը միայն խեթեց Նոյեմի վրա, որ չգիտես արհամարհում էր աղջկան, թե զարմանում նրա համարձակության վրա:

Բայց Նոյեմը դրանից չշփոթվեց.

— Խալիսը հազար բան են ասում. դու հեռու ես՝ չես լսում... Էնպես բաներ, որ մարդ ամաչում է...

— Է՛նպես բաներ, — չհամբերեց հայրը և տնազեց աղջկան: — Ի՞նչ բաներ... Ու Նոյեմի փոխարեն նա դարձավ Անգինին: — Դու ասա տեսնեմ «ի՞նչ բաներ» ...

Անգինը կարմրեց:

— Եսիմ: Թող Նոյեմն ասի:

Եվ Նոյեմն սկսեց նրանից, թե հոր անվան ու պատվի համար լավ չէ, որ նա պահում է այդ գաղթական կնոջը, որ Նունուֆարը հայտնի գող է. կարող է հոր ունեցածն այնպես կրել, որ հայրը չիմանա, և մի օր էլ կտեսնի — տանը բան չի մնացել:

— Նրա մասին դեռ ավելի վատ բաներ են խոսում, — շարունակեց Նոյեմը: — Կարող է անառակի մեկն է: Էնպես չի՞, Անգին:

Անգինը նորից կարմրեց և գլուխն իջեցրեց: Նա ամաչում էր հոր երեսին նայել:

Մարտին ապերն սկզբում լսում էր ակամա, մի ականջն աղջիկներին դարձրած, հետո սկսեց երբեմն խեթել, իսկ Նոյեմի վերջին խոսքերից հետո՝ էլ չհամբերեց ու հարցրեց տաքացած.

— Է՞դ էր ձեր ասելիքը:

Եվ հոր ձայնի մեջ աղջիկներն զգացին զսպված բարկություն:

— Ամենավատը է՛ն է, է՛ն է, — տաքացավ Նոյեմը, կարծես հորից վարակվելով, — է՛ն է, որ էդ կնիկը անառակ է. ում տունն ասես՝ գնում է, ում հետ ասես՝ ընկնում է: Ի՞նչ կասեն մարդիկ...

— Մարդի՛կ, — աղչկա խոսքը կտրեց Մարտին ապերը: — Ի՞նչ գործ ունեն էստեղ մարդիկ:

— Ո՛նց թե, ախր մեզ համար էլ վատ է, մենք էլ գեղի մեջ ենք ապրում: Էդ որ մորս շորերը տալիս ես նրան, հագցնում— տեսնողն ի՞նչ կասի մեզ:

— Դուք ուրեմն ձեր մասին եք մտածում: Դա ո՛չ ձեր, ո՛չ խալիխի բանն է: Կին է՝ ինձ օգնում է, իմ շորերը վաճում, ճաշ է եփում, տան բան է անում— ում ի՛նչ, — հոնքերը վրա տվեց ծերունին: — Կուզենամ հլա հետը կպսակվեմ— ձեզ ի՛նչ...

Նոյեմն ու Անգինն իրար նայեցին, գունատվեցին: Իսկ Նոյեմի վերին շուրթը դողաց:

— Ո՛նց թե, — ձեռներն իրար զարկեց Նոյեմը: — Իմ ազնիվ մոր տեղը գաղթական կնիկ բերե՛ս: Էդ ինչե՛ր ես մտածում, ա՛յ հեր: Ուզում ես քու անունը, մորս հիշատակը հլե գետնովը տաս: Թե էդպես բան անես՝ մեր ոտն էլ էստեղ չես տեսնի...

Հայրը փնջացրեց ու երեսը թեքեց:

— Իմ գլխի տերը ե՛ս եմ, ոչ թե դու: Ինչ ուզեմ՝ էն էլ կանեմ:

— Բայց պսակվե՞լ գաղթականի հետ...

— Ես ձեր տան գործերին չեմ խառնվում:

Մարտին ապերն այնպես արհամարհանքով ասաց այդ և այնպես խստությամբ երեսը դարձրեց աղջիկներից, որ Նոյեմը գոգնոցի փեշը տարավ աչքերին, լաց եղավ: Նրան հետևեց և Անգինը: Բայց հայրն ուշ չդարձրեց նրանց արտասուքներին. նա, տերողորմյան ձեռի մեջ ճմրթելով, հեռացավ բարկացած, բարձրահասակ ու փոքր-ինչ կորացած: Նրա բեղերը շարունակ դողում էին: Նա գնաց դեպի փեթակներն ու մինչև ճաշ համարյա մնաց այնտեղ, ինքն իրեն խոսելով, փեթակների առաջի թփերը կարգի բերելով:

Պահակ Սահակը, որ մինչ այդ, հուզված խոսակցության ձայներ լսելով, արագ հագնվելով՝ վազել էր դեպի ձայները— նկատեց, որ ապոր աղջիկները լաց լինելով, վերադառնում են, իսկ ապերը հուզված գնում է դեպի փեթակները. թե ի՛նչ էր պատահել՝ նա չկարողացավ հասկանալ, բայց երևույթն այնքան արտասովոր էր, որ նա վազեց Նունուֆարի մոտ, գոնե նրանից բան իմանալու: Նունուֆարն ինքն էլ անհանգիստ էր. նա էլ լսել էր խոսակցության ձայները, տեսել էր ապոր աղջիկների գնալը, բայց թե ինչ էր պատահել— ոչինչ չէր կարող ասել, որովհետև կարգին բան չէր լսել: Իսկ Մարտին ապորից դժվար էր հարցնել— երկուսն էլ անհարմար էին համարում: Սակայն, աղջիկների գնալուց հետո, երբ արևը բավական բարձրացավ— խնձոր գնողներ եկան: Ապերը կանչեց Սահակին՝ պատվիրեց ասել, որ էգուց գան, այսօր խնձոր չեն կարող քաղել: Այդ տարօրինակ կարգադրությունը պահակին թե՛ զարմանք, թե՛ տարակուսանք պատճառեց, բայց և այնպես նա, առանց պատճառը հարցնելու, ճշտությամբ կատարում էր տիրոջ պատվերը, ո՛վ դուռը ծեծում էր՝ նա, առանց բանալու, հայտարարում էր.

— Էսօր խնձոր չենք քաղել, էգուց եկեք:

Մարտին ապերը հեռվից լսում էր այդ խոսքերը և կա՛մ մաքրում էր փեթակների առաջ սատկած-ընկած մեղուները կա՛մ ուղղում էր պատկած-թեքված ծաղիկներն ու թփերը: Նա ինքն էլ չգիտեր ինչո՞ւ է անում այդ աշխատանքը, բայց չէր ուզում, որ Սահակն ու Նունուֆարը տեսնեն իր հուզումը: Նա բարկացած էր աղջիկների վրա, և քանի գնում այդ բարկությունն աճում էր, որ նրանք խանգարեցին իր լավ սկսած խաղաղ օրը: Եվ ի՛նչ են

ուզում իրենից: Չե՞ն ուզում, որ ինքն ապրի... Մոր հագուստնե՛րը... կարծես իրենք են առել այդ հագուստները...

Նա մտածում, խոսում էր ինքն իրեն և, սկսած աշխատանքը թողնելով, երբեմն գնում-գալիս ծառերի տակ— բարձրահասակ ու փոքր-ինչ կորացած:

Քիչ հետո Սահակը նորից եկավ:

- Էլի խնձոր առնողներ են եկել, ապեր: Չեն գնում: Ասում են՝ ապորը կանչի...

Ապերը ձեռը թափ տվեց:

— Գնա՛ ծախի, թե կարող ես:

Սահակը չհասկանալով ապոր վատ տրամադրությունը, բայց ենթադրելով, որ դրա պատճառը երևի աղջիկներն էին իրենց անժամանակ այցելությանը, գնաց «մուշտարիներին» բավարարելու: Տեսնելով Սահակը մենակ է— Նունուֆարն անմիջապես օգնության հասավ նրան, ձեռն առնելով կշեռքը: Սահակին մնում էր միայն խնձոր հասցնել այն տեսակներից, ինչ գնողներն էին ուզում և ինչ պահանջները հավաքել էին երեկ առանձին սալակների մեջ: Ինչպես ամեն կիրակի, այդ օրն էլ բավական գնողներ եկան ո՛րը փողով, ո՛րը ցորենով: Երբ հաշի մոտ նրանք գնացին Նունուֆարն ուրախ-ուրախ տուն եկավ:

— Տասվերկու փութ ծախինք, — ասաց նա Մարտին ապորը, որ, փեթակների մոտ շրջելուց ու աշխատելուց հոգնած, եկել մտախոհ նստել էր պատշգամբում:

Ծերունին ոչինչ չպատասխանեց, նա կարծես չլսեց, այլ միայն շուրթերը վրա բերեց իրար և տերողորմյան խփեց ծնկանը:

Պատասխան չստանալով, բայց նկատելով ապոր վատ տրամադրությունը և, Սահակի նման ենթադրելով, որ այդ վատ տրամադրությունը կապ ունի աղջիկների այցելության հետ, Նունուֆարը նորից անհամարձակ մոտեցավ ապորը:

— Ես քու մեծ աղջկանից կվախնամ, — ասաց նա դողդող ձայնով, կարծես օգնություն խնդրելու համար: — Այսօր անպես չար աչքերով նայավ ինձի... անպես...

— Նայա՛վ... — չարախնդաց ապերը, առանց Նունուֆարին նայելու: — Իսկ դու վախեցա՞ր... Ինչքա՛ն կուզի թող նայի, — հանկարծ ձեռը ծնկանը խփեց ծերունին ու ելավ տեղից: — Նայա՛վ... Նա ո՞վ է էստեղ: Իր մարդու կնիկը, ոչ թե իմ տան տերը: Նա էստեղ գործ չունի: Նայա՛վ...

Մարտին ապերը խոսեց այնպես հուզված ու բռնկած, որ Նունուֆարը վախեցած հեռացավ-մտավ սենյակ, զղջալով, որ առիթ տվեց նրան բարկանալու: Իսկ ծերունին, հիշելով աղջիկների հետ ունեցած խոսակցությունը, շարունակում էր զարմանալ նրանց համարձակության վրա, և նրան թվում էր, որ աղջիկներն իրեն չեն սիրում. ուզում են, որ ինքը մենակ մնա, իրենց ձեռքին նայի: Նրան վրդովում էր մանավանդ այն, որ իրեն երեխայի տեղ են դնում, խորհուրդներ են տալիս, թե ի՛նչ պիտի անի... Հիշում էր, թե ինչպես աղջիկները ուրախ էին, որ Նունուֆարը կարողանում է տան բան անել, կերակուր եփել, և սովորեցնում էին թե ի՛նչը ինչպե՛ս պիտի եփել, ցույց տալիս ամեն բանի տեղ, որ կարող էին հարկավոր գալ նրան... Հիմա ի՞նչ էր պատահել... Մոր հագուստներից տվել է— դրա համար են կատաղել և «անառակ» ասում... «Ասում են՝ «գող է, անառակ է... է՛ս կանի, է՛ն» ... Կարծես ես մարդ չեմ հանաչում... Գողը, անառակը— աչքերից կերևա: Խեղճ կնիկ են գտել— ամեն բան ասում են: Գաղթակա՛ն է... կարծես գաղթականը մարդ չի... «Մեր ոտն էլ էստեղ չես տեսնի՛»:

Եվ Մարտին ապերը չէր կարողանում բացատրել, թե աղջիկները որտեղի՞ց համարձակություն ստացան իրեն հետ այդպես, այդ լեզվով խոսելու: Ի՞նչն է նրանց անհանգստացնում, ինչո՞ւ են իրար գլխով դիպել...

«Մեր ոտն էլ էստեղ չես տեսնի» ... Ավելի լավ: Դրանց տեսե՛ք... Առանց ձեզ ապրել եմ, էլի կապրեմ... Կարող եք սկի չգալ...

Բայց հենց երեկոյան, երբ լամպը նոր վառել էին, մեծ փեսան՝ գինեվաճառը, եկավ. կառքը գոռալով կանգնեց այգու պատի տակ և նա, դեռ դռնից անհոգ մի եղանակ սուլելով, մոտեցավ իր երկարաճիտ կոշիկներով:

— Բարրիկո՛ւն, պապաշա, բարև՝ Նունուֆար քույրիկ, — ասաց նա պատշգամում սեղանի մոտ նստած Մարտին ապորը և գլուխ տվեց խխլթացող ինքնաեռից թեյ լցնող Նունուֆարին: Ինչպե՞ս ես, պապաշա, — շարունակեց նա բարձրաձայն, կարծես խուլի հետ էր խոսում, մի բան, որ ծերունուն դուր չէր գալիս: — Էսօր աղջիկներդ, իմացա, քեզ հիմար բաներ են ասել՝ նեղացրել: Որ իմացա՝ շատ բարկացա: Դու նրանց ասածը բանի տեղ մի դնի, պապաշա. կնկա մազը երկար է, խելքը կարճ: Նրանք ի՛նչ իրավունք ունեն խառնվեն քո գործին: Երբ իմացա՝ շատ բարկացա, շա՛տ: Ասի՝ գնամ պապաշայի մոտ, հանգստացնեմ, եթե նեղացել է: Է, պապաշա, եթե ամեն մարդ իր գործին կենա— աշխարհի բանը միշտ լավ կերթա: Եթե ես, ասենք, խառնվեմ պրիստավի կամ տանուտերի գործին, նրանք իմ գործին— ամեն ինչ կխառնվի իրար: Էնպե՞ս չի, պապաշա: Էդպես է: Շատ մարդ էլ քաղաքավարություն, մարդավարություն ասած բանը չգիտի. ի՛նչ խելքին փչում է ասում է կամ անում է: Ես ասում եմ՝ մեր պապաշան ի՛նչ ուզի— պիտի կատարենք: Մենք էսօր որ կանք՝ նրա որդիներն ենք, ասում եմ, հարազատ որդիները: Դուք, ասում եմ Նոյեմին, աղջիկներ եք, մենք էլ քանի որ տղա չունի, տղաներն ենք: Էնպես չի՞, պապաշա: «Պապաշան» հայացքը դեպի այգին, լսում էր նրան և անխոս թեյ խմում, բերանի անկյունները սեղմելով:

— Էդպես, պապաշա, հիմարներից չեն նեղանա: Դու խելոք մարդ ես, պապաշա, — ձեռը մտերմաբար աներոջ ծնկանը խփեց նա, հետո մեկեն թեքվեց ու բերանը մոտեցրեց ծերունու ականջին:

Նունուֆարը նրբանկատ կին էր. տեսավ գինեվաճառը ծածուկ բան ունի ասելու, պատշգամից հեռացավ, մտավ սենյակը և աներևութացավ:

— Էդպես, պապաշա, — Նունուֆարի հեռանալը նկատելով՝ ձայնը նորից բարձրացրեց գինեվաճառը: — Գեղացիք մի բան որ տեսնում են— բան են շինում: Ձեզ ի՛նչ մարդու տանը կին է աշխատում: Բա մեկը պիտի աշխատի չէ՞: Աղջիկները չեն հասցնում թող ուրիշն աշխատի: Ձեր ի՞նչ բանն է: Էնպես չի՞, պապաշա: Էդպես է: Իսկ ես՝ ա՛յ ինչ եմ մտածել, պապաշա, — ձեռը նորից մտերմաբար աներոջ ծնկանը խփեց նա: — Ես քեզ շատ եմ հարգում, պապաշա: Այդ դու լավ գիտես: Եվ խղճում եմ շատ, որ մենակ ես մնացել, պապաշա, ու դրա համար մտածում եմ ա՛յ ինչ...

Մարտին ապերը թավ հոնքերի տակից մի սուր, բայց հետաքրքիր հայացք նետեց փեսայի ածիլած երեսը, ուր խաղում էին նրա փոքրիկ աչքերը:

— Մտածում եմ՝ դու մենակ ես, և Էդպես շատ տխուր կլինի քեզ համար: Ասում եմ՝ մեր պապաշային մենակ չթողնենք...

Մարտին ապերը կրկին իր սուր, փորձող հայացքը գցեց գինեվաճառի երեսը, այդ վայրկյանին նրա հոնքերը ետ գնացին, և ծերունու դեմքը պարզվեց:

— Հը, — ասաց նա սպասողական:

— Ասում եմ, ուրեմն, պապաշա, քեզ մենակ չթողնենք. մեղք ես... Ասում եմ՝ երեխաներին, Նոյեմին վերցնեմ գանք էստեղ միասին ապրենք: Մենակ լավ չի քեզ համար: Խալխը ի՛նչ կասեն մեզ, էլ որ օրվա հարազատն ենք...

Մարտին ապոր հոնքերը նորից վրա եկան, բերանի անկյունները սեղմվեցին:

— Նունուֆա՛ր, — կանչեց նա մի ձայնով, որից երևում էր, թե կարծես դժգոհ է, որ նա հեռացել էր առանց իր թույլտվության: Իսկ երբ Նունուֆարը գլուխը հանեց սենյակի դռնից, Մարտին ապերը լփռեց — Արի՛, չայ ածա...

Գինեվաճառն զգաց նրա դժգոհությունը, զգաց, որ աներոջը հաճելի չեղավ իր առաջարկը, բայց չնկատելու տվեց ու շարունակեց նույն մտերիմ ձայնով:

— Նունուֆար քույրիկն էլ, իհարկե, կմնա կաշխատի: Ճիշտ է, ինձ համար դժվար է, խանութից հեռու կլինի. բայց ոչինչ, պապաշա: Դու գիտես, որ քեզ համար ամեն ինչ կանեմ: Եթե հրամայես՝ էս րոպեին Տրապիզոն կերթամ...

Խանութպանը շարունակում էր, իսկ Մարտին ապերը տաք թեյը խմում էր և առաջվա պես մոռյալ նայում այգու կողմը: Նա այլևս փեսային չէր լսում: Երբ թեյը վերջացրեց ու բաժակը դրեց ցած՝ նա հանկարծ ոտի կանգնեց.

— Սահակ, Սահակ... արի՛ էստեղ... Շներին ջուր տվե՞լ ես, — հարցրեց նա, երբ Սահակը մթան մեջ երևաց ծառերի տակից: — Եթե չես տվել, գնա տուր...

Տեսնելով, վերջապես, աները տրամադիր չէ իրեն լսելու՝ գինեվաճառը, ըստ սովորության, ձեռն աներոջ մեջքին խփելով, հրաժեշտ տվեց:

— Էդպես, պապաշա, դոչադ կաց. մի բան կանենք:

Ու գնաց, բայց մինչև այգու դուռը հասնելը՝ արտացավ տիրոջ հոգածությանը զգուշացրեց պահակին.

— Ծառերին, բանին լավ մտիկ արա, Սահակ, թե չէ...

Ու ձեռք մտերմաբար խփեց Սահակի մեջքին, որից պահակը իրեն շոյված զգաց և ուղեկցեց նրան մինչև կառքը:

Քիչ հետո, երբ Մարտին ապերը լսեց կառքի գոռոցը և ձիերի ոտնատրոկները փափուկ սալուղու վրա, նա էլ չկարողացավ իրեն զսպել.

— Չաչանա՛ կ, դու էիր պակաս...

Նունուֆարը դիտող և ուշիմ կին էր. նա զգում էր, որ փեսայի գաղտնի խոսակցությունը Մարտին ապոր հետ պիտի վերաբերեր իրեն. զգում էր նաև, որ աղջիկները դեմ պիտի լինեին հոր քայլին՝ իրեն տանը պահելու, մեծ աղջիկը՝ Նոյեմն արդեն աչքերը ուրեղ էր իր վրա և բռունցք էր թափ տվել. և հետո երկրորդ անգամ էր քույրերը, մանավանդ Նոյեմը, գալիս էին այգի, բայց տուն չէին մտնում: Նունուֆարն զգում էր, որ դրա պատճառն ինքն է, ու վախենում էր քույրերից, մանավանդ մեծից՝ Նոյեմից, որ այնպես սուր, շանթող աչքերով էր նայում իրեն, կարծես մեխում էր կամ ուզում էր վառել: Ի՞նչ է ուզում այդ կինն իրենից. ու չէր հասկանում, թե ինչպես անի, որ Նոյեմին չհանդիպի:

Բայց ինչ էլ մարդ մտադրում է—կյանքը կարգադրում է իրենը, հաճախ չուզած մարդուն ավելի ես հանդիպում: Քույրերի այգին գալուց մի քանի օր հետո, երբ Նունուֆարը գնացել էր գյուղի խանութներից թեյ ու շաքար գնելու (Մարտին ապերը տեսնելով նրա աչքաբացությունը, Սահակի փոխարեն նրան թողեց գնումների գործը), մի խանութում անսպասելի հանդիպեց Նոյեմին. նա կանաչ աչքերի անթարթ հայացքով իրեն այնպես նայեց, որ Նունուֆարը վախից կարմրեց և աչքերն ակամա գետին խոնարհեց:

— Լսի՛ր, աղջի, — մոտեցավ Նոյեմը, խոսելով անսպասելի մեղմ ձայնով, որ Նունուֆարը չէր սպասում: — Արի՛ էստեղ՝ բան եմ ասում:

Նրանք դուրս եկան խանութից և, Նոյեմն առաջ ընկավ: Նունուֆարն անխոս, արտի դողով հետևում էր նրան ասես հիպնոսված և մտածում, թե այդ կինն արդյոք ո՞ր է տանում իրեն: Երբ խանութի փողոցից թեքվեցին մի խուլ փողոց՝ Նոյեմը կանգ առավ և կանաչ աչքերը հառեց Նունուֆարի երեսը:

— Լսի՛ր, աղջի, — սկսեց նա ցածր ձայնով: — Ես քու թշնամին չեմ, քո վատն էլ չեմ ուզում: Հերս էդ շորերը՝ մորս շորերը տվել է քեզ, հագել եմ՝ ոչինչ. աղքատ կնիկ ես, վարձք է արել: Բայց հիմի քեզ մի բան եմ ասում՝ պիտի լսես, թե չէ՝ ինձ Նոյեմ կասեն, շատ կբարկանամ:

— Հսե, — դողաց Նունուֆարի ձայնը:

- Հորս տանից գնա: Գործ չունես՝ ես քեզ համար գործ կգտնեմ, — հասկանո՞ւմ ես: Էգուց էլ էնտեղ չլինես, — ավելացրեց Նոյեմը կտրուկ:

— Ես չեի ուզեր, — փորձեց արդարանալ Նունուֆարը, - հայրիկը կսե՛ «արի»: Կսեմ «երթամ» .— Չէ, կսե, մնա:

Նոյեմբի աչքերը վառվեցին:

— Դու որ չմնաս, — տաքացավ նա, — հայրիկը քեզ զոռով չի պահի: Ինչե՛ր ես խոսում: Այ, ես քեզ բան եմ ասում. եթե էգուց չգնացիր, — կգամ տունը գլխիդ փուլ կածեմ: Անտե՛ր գաղթական, — ձայնը բարձրացրեց Նոյեմբը: — Ես քրեհով ապրեմ՝ դու գաս հորս տանը նստե՛ս... Դե, գնա՛ :

Նրանք բաժանվեցին. Նունուֆարը, ծանր փորձանքից ազատվածի պես, դուրս եկավ խուլ փողոցից և շտապեց այգի: Նոյեմբի առաջարկությունը և՛ անսպասելի էր և՛ զարմանալի, բայց Նունուֆարը գոհ էր, որ խաչատառակություն չեղավ փողոցում, որ Նոյեմբը ձայնը չբարձրացրեց և ավելորդ խոսքեր չասաց, որ մարդ չտեսավ իրենց: Նրան թվում էր, որ Նոյեմբը կարող էր աղմուկ բարձրացնել, մարդիկ հավաքել իր գլխին և նույնիսկ ծեծել իրեն: Հասնելով տուն՝ նա Մարտին ապորը ոչինչ չասաց, թե հանդիպել է Նոյեմբին և թե նա ինչեր է ասել, ի՛նչ առաջարկ է արել իրեն: Ժամանակին հաշ տվեց ծերունուն, պահակ Սահակին, ապա ամանները հավաքեց՝ լվաց. հետո, երբ Մարտին ապերն ըստ սովորության «թեք» էր ընկել պատշգամբի թախտին, Նունուֆարն անցավ սենյակները, հանեց Մարտին ապորից նվեր ստացած հագուստներն ու ոտնամանները, վերցրեց շալ գլխաշորը, հագավ իր հները, ու կես ժամ հետո նա, բոլորովին զգեստափոխված, մոտեցավ Մարտին ապորը, որ այդ ժամանակ գուլպանց հանգստանում էր թախտի վրա:

— Էհ, հայրիկ, ես կերթամ, — ասավ Նունուֆարը մեղավոր ձայնով:

— Ո՛ւր, — և ծերունին զարմացած նայեց Նունուֆարի փոխված կերպարանքին: — Ո՛ւր կերթաս:

— Իմ տեղ:

— Ինչո՞ւ: Ի՞նչ է պատահել: — Եվ Մարտին ապերը նստեց՝ ոտերը թախտից կախելով: — Ինձանից նեղացե՞լ ես, ինչ է:

— Ձե, ես քենե շնորհակալ եմ... — Նունուֆարը աչքերը խոնարհեց գետին: — Քու աղջիկ Նոյեմ կսե՛ «հորս տնեն հեռացի, չէ նե...»:

Մարտին ապերը թույլ չտվեց նրան շարունակել:

— Նոյե՞մբը... Ուրեմն նա՞ է կարգադրել, որ իմ տված շորերը, ոտնամանները հանե՛ս... — Եվ ծերունին զայրացած փութկոտությունամբ հագավ չուստերն ու ոտի կանգնեց: — Ո՞վ է Նոյեմբը. ի՞նչ իրավունք ունի նա իմ տան վրա: Շորե՛ր... Այդ շորերը նա չի առել, այլ ե՛ս, ե՛ս...

Նա խոսեց զայրույթից, կարմրած, մի երկու անգամ գնաց-եկավ պատշգամբում, հետո հանկարծ մոտեցավ Նունուֆարին, ձեռքը բռնեց ու քաշեց դեպի սենյակը:

— Արի՛ էստեղ...

Նունուֆարը, հնազանդ երեխայի պես, հետևեց նրան:

— Շորե՛ր, — ասաց Մարտին ապերը, հանգուցյալ կնոջ սնդուկը բանալով, ավելի շուտ հարձակվելով այդ սնդուկի վրա և, կնոջ հագուստները հանելով այնտեղից, խումբ-խումբ դրեց զարմացած Նունուֆարի առաջ: Ապա կամոդից հանեց ամեն տեսակ իրեր՝ կոշիկներ, սպիտակեղեն, գուլպաներ և նույնպես թափեց հատակին Նունուֆարի առաջ: — Էս բոլորը դո՛ւ պիտի հագնես, դո՛ւ, հասկանո՞ւմ ես: Էս բոլորը ե՛ս եմ առել, ոչ թե նրանք, հասկանո՞ւմ ես: Էս բոլորը քոնն է, հասկանո՞ւմ ես: Դե, էս բոլորին շորերդ փոխի: Ինչպես հանել ես, էնպես էլ հագի...

Նունուֆարն ապշած, զարմացած կանգնել էր հագուստների կույտի առաջ և չգիտեր ինչ անել...

Աշնանը, երբ օրանցիները կալերր վերջացրել էին արդեն և բանջարանոցները քաղել, Օրանում լուր տարածվեց, թե Մարտին ապերն ամուսնացել է գաղթական Նունուֆարի հետ, և պսակը կատարվել է ոչ թե եկեղեցում, այլ իր խնձորի այգում: Կանչել է, ասում էին,

միայն իր ծխատեր քահանային, մի քանի տարեկիցների, դրանց թվում և իր քավոր Ամբակումին, որին գյուղում Ամբակ էին ասում: Եղել են, իհարկե, և հրավիրվածների կանայք, մի երկու-երեք պառավ ու — էլ ոչ ոք: Ներկաները պատմել են, որ ճոխ սեղան է եղել՝ գինիներ, մի քանի տեսակ կերակուրներ... և ամեն բան այն կարգով, ինչպես լինում է այրիների պսակին. այսինքն չի եղել ո՛չ նվագ, ո՛չ պար: Նունուֆարը նոր հագուստներով է եղել, բոլորովին նոր կարած: Անգամ պահակ Սահակը հառած է եղել նոր և Նունուֆարի հետ սպասավորել է հյուրերին:

Իմանալով այդ մասին՝ ճանաչողներն ասում էին.

— Տեսա՛ր Մարտին ապորը. խնձորի պես կնիկ է առել:

Բայց ոմանք զարմանում էին նրա ընտրության վրա, որ Օրանի անվանի այրիներին թողած գերադասել է Նունուֆարին, մի կին, որը ոչ «ազգ ունի, ոչ ցեղ»: Ոմանք այդ բացատրում էին նրանով, թե գուցե «սիրահարվել է», և ծիծաղում էին այդ բառի վրա, իսկ ոմանք պարզապես գտնում էին, որ Մարտին ապերն այնպես... «տախտակները խախտվել» են:

Այս կարծիքի էին մանավանդ Մարտին ապոր աղջիկները՝ Նոյեմն ու Անգինը:

— Չէ, հերս խելքը միանգամից ետ է տվել, — ձեռը ծնկանը խփեց Նոյեմը, երբ իմացավ իր համար այդ տխուր, չափազանց տխուր լուրը: — Ով գիտի էդ գաղթականը գի՞ր արավ, կախարդե՞ց նրան:

Ապա սկսեց հայհոյել հոր ծխատեր քահանային, որ համաձայնել էր հորը պսակել «էդ անառակի» հետ. հայհոյեց քավոր Ամբակին, որ խելքը կորցրած հորը ետ չէր պահել այդ բանից: Նրան ավելի վրդովում էր այն, որ հայրը ոչ միայն պսակվել, այլև իրենց «ոչ մի բանի տեղ» չէր դրել. — դա նշանակում էր արդեն իրենց չի էլ ուզում ճանաչել: Այնուհետև նա սկսեց հանդիմանել ամուսնուն, որ չէր կարողացել հորն իր ազդեցության տակ պահել:

— Պարծենո՛ւմ էիր, թե «պապաշան հիմա իմ բռան մեջ է»: Բա էս ո՞նց էլավ:

Գինեվաճառը, որ նույնպես հանկարծակի էր եկել աներոջ քայլից, ամեն բան տակավին կորած չէր համարում:

— Դու կարծում ես, որ ամուսնացավ՝ կնիկը ժառանգ կդառնա՞: Իսկի՛ն: Ժառանգն էլի դո՛ւ ես, քո՛ւյրդ է: Խնձորի բաղը ձեզ պիտի մնա, ոչ թե գաղթականի կնկանը: Ծիշտ է, խայտառակություն է. երևում է՝ մեզ չի ուզում ճանաչել, հարազատի տեղ չի դնում, բայց բանը դրանով չի վերջանում:

— Ի՞նչ գիտես:

— «Ի՛նչ գիտես» ... Քնած հո չեմ. ամեն բան հարցրել — իմացել եմ: Դու պիսըր Պետրոսից օրենքը լավ չես իմանում: Ասում է՝ թեկուզ տասը կնիկ առնի, քանի երեխա չունի — ժառանգը աղջիկներն են: Իսկ եթե, ասում է, երեխա ունենա՝ էն ժամանակ բանը կդժվարանա...

— Էդ էր պակաս, որ երեխա էլ ունենա էդ գաղթականից:

— Հենց լավն էլ էդ է, որ ծեր մարդ է — չի ունենա. — հույս էր տալիս գինեվաճառը: — Դու իսկի մի վախի. ետ-առաջ բաղը մերն է:

Բայց Նոյեմը չէր հանգստանում. նա չէր կարողանում հաշտվել այդ մտքի հետ. նրա համար շրմենող հարված էր թվում այն, որ հայրն ամուսնացել է «գաղթական կնկա» վրա, որ հայրն այնքա՛ն «կորցրել է իրեն», որ իր տանը, մոր սարքած տանը պիտի նստի մի «գաղթական», մոր նվիրական իրերը պիտի բանեցնի, նրա թանկագին հագուստները պիտի հագնի մի կին, որ «քոծ» է եղել սրա-նրա դռանը, որ անտուն է եղել, անտեր ու սոված:

— Նա իմ մոր տեղը նստի՛ ու էն բաղին տեր դառնա՛ ...

Պակաս վշտացած չէր և Անգինը. բայց նրա վիշտն այլ էր. ամենից առաջ նա մեղադրում էր իրեն, որ հորը մենակ էր թողել, շուտ-շուտ չէր գնացել նրա տուն՝ տնտեսությանը նայելու, և նա գուցե ստիպված այդպիսի բան էր արել...

Եվ Անգիլնը մեղադրում էր ամուսնուն, որ չէր թողնում իրեն ամեն օր գնալ հոր մոտ, որ ինքը՝ դերձակ Վանեսը քիչ էր խոսում հոր հետ, չէր հարցնում նրա «սրտի խորհուրդը», և ահա հայրը, մենակ մնալով, արել է այդ բանը:

— Էլ հիմա խոսելն ավելորդ է, — ասում էր դերձակը է: — Երբ մարդը հավանել-առել է՝ մենք ի՞նչ կարող ենք ասել: Մենք նրա գլխին խելք չենք դնելու: Ամեն մարդ իր գլխի տերն է. ի՞նչ կուզի—էն էլ կանի: Եթե նա գաղթական կնկա հավանել է, ուրեմն՝ բախտն էդ է. մեր խոսելն ավելորդ է:

Անգիլնը համաձայն էր նրա հետ, բայց անունի, պատվի հարց էր. մարդիկ կմեղադրեն, որ տիրություն չեն արել իրենց հորը:

Զնայած տարբեր էր քույրերի վիշտը, այնուամենայնիվ, նրանք հաճախ այցելում էին իրար՝ կարծես միմյանց մխիթարելու: Բայց իրար մոտ գալով՝ ավելի էին մեծացնում ու բորբոքում իրենց վիշտը, մանավանդ Նոյեմը:

— Հիմի էլ ո՞նց երևանք մարդամիջի, — հուզվում էր Նոյեմը: — Մենք էսպես նեղ ապրենք, նա իմ հոր տանն ու բաղումը պոլթա տա՞... Հա՛մ մնաս, հա՛մ տնադ:

Ու քույրերը՝ երկուսն էլ տխրում էին, կարծես հուսահատվում, բայց Անգիլնը շուտով սթափվում էր և աշխատում մխիթարել մեծ քրոջը, թե ինչ եղել է՝ եղել վերջացել է արդեն: Էլ խոսելն ավելորդ է: Հայրիկն այդ բանը չպիտի աներ, բայց որ արել է, ի՞նչ արած... Մարդ է, ինքը գիտի...

— Երանի նանի փոխարեն դա մեռած լիներ, — ասաց Նոյեմը մի օր հուզված պահին, — Էլ էս խայտառակությունը մեր գլուխը չէր գա: Մի մատ մեղր դառանք գեղում: Խալիսը հիմա ծիծաղում է մեզ վրա: Մեր խանրմ-խաթուն մոր տեղակ— գաղթական՝ ն... Որ մտածում եմ՝ խելքս գլխիցս թռչում է...

Ամուսնության առաջին օրերը, նույնիսկ առաջին ամիսները Նունուֆարը գյուղում չէր երևում. առաջ հաճախ գալիս էր խանութներից բան գնելու, գալիս էր մեկ-մեկ աղբյուրը ջրի, բայց հիմա— բոլորովին, նրա փոխարեն դարձյալ պահակ Սահակն էր գնումներ կատարում, աղբյուրից ջուր բերում: Երբ գյուղացիները հանաքով թե լուրջ հարցնում էին — ինչո՞ւ «աղան» չի երևում կամ ինչո՞ւ «նոր խանրմը» դուրս չի գալիս — Ասահակն աչքով էր անում պարզուկ-խորամանկ ժպիտը դեմքին և անխոս հեռանում:

— Մեղրամիսը դեռ չի՞ վերջացել, ադա:

Սահակը չէր պատասխանում այդ հարցատերերին. նա հարգում էր Մարտին ապորը և չէր ուզում նրա տան բաները հայտնել որևէ մեկին: Ինչ վերաբերում է Նունուֆարին — ուրիշ ժամանակ գուցե նրա մասին բաներ ասեր-խոսեր, բայց քանի որ նա Մարտին ապոր կինն էր արդեն՝ չէր ուզի հիմա բան ասել կամ վատ բան լսել նրա մասին: Սակայն մի բան հիմա շփոթում և մտահոգում էր Սահակին, չգիտեր այժմ ինչպես վարվի Նունուֆարի հետ. առաջ նրան պարզ «Նունուֆար» էր ասում կամ «աղջի». բայց հիմա, երբ նա Մարտին ապոր կինն էր — այդպես չէր կարելի, ու չգիտեր ի՞նչ անի. «Նանի» չէր ուզում, որովհետև դեռ պառավ չէր, «մայրիկ» նույնպես, որովհետև դեռ ջահել էր. և նա այժմ «դու» էր ասում: Նունուֆարն էլ այդ կողմից պահանջկոտ չէր. երբ մեկը նրան «քույրիկ» էր ասում՝ ամաչում էր, կարմրում, որովհետև վաղուց ընտելացել էր, որ իրեն «Նունուֆար» ասեն: Իսկ երբ Մարտին ապերը նրան «Նունուֆար ջան» էր ասում—նա քիչ էր մտում փղձկար, վաղուց շատ վաղուց ոչ ոք նրան «ջան» չէր ասած. այդպիսի դեպքերում նրա սիրտը փուլ էր գալիս և նա երբեմն արտասվում էր ծածուկ տեղեր, չգիտես ուրախությունի՞ց թե հին-հին հիշողություններից: Ու այդ պատճառով կարծես նա Մարտին ապորն ավելի էր հարգում.— ամեն շաբաթ լվանում էր նրա գլուխը, անկողինը պատրաստում էր միշտ մի առանձին խնամքով, թեյի մեջ շաքար էր գցում, մսի լավ կտորները դնում էր նրա առաջ, հատակները սրբում էր եռանդով, կարծես նրան իր երախտագիտությունը հայտնելու: Բայց Մարտին ապերը չէր թողնում նրան շատ աշխատել:

— Հերիք է, Նունուֆար ջան, հերիք է, կհոգնես, - ասում էր նա ամեն անգամ, երբ տեսնում էր Նունուֆարը փեշերն ու թևքերը քշտած տունը հավաքում է կամ տան փովածքները եռանդով թափ տալիս:

Նունուֆարի գալուց առաջ՝ Մարտին ապորը թվում էր, թե բոլոր իրերը տան մեջ, պառավի մահից հետո, անշարժացել էին, խունացել կամ նույնպես մեռել, բայց Նունուֆարը հանկարծ ասես կենդանություն տվեց դրանց. ամանները զնգացին ու փայլեցին, ծածկոցներ երևացին այս կամ այն բանի վրա և տունը կարծես լուսավորվեց. չգիտես նրանի՞ց էր, որ լուսամասի ապակիները սրբվեցին, թե նրանից, որ սեղանի ճերմակ սփռոցը ձյունի պես մաքուր էր... Պահած տեղերից Նունուֆարը կտորներ հանե՞ց, թե՞ առավ նոր— լուսամուտների համար վարագույրներ կարեց-կախեց, ամանեղենի պահարանը զարդարեց նախշաձև կտրտած թղթերով: Առհասարակ Նունուֆարն աշխատում էր տունը միշտ կարգին ու մաքուր պահել, ամեն բան անել լավ, ժամանակին... Առավոտները, երբ Մարտին ապերը դուրս էր դալիս ծառերին ու մեղուներին նայելու (այգում հիմա մնացել էին միայն ձմեռվա խնձորները՝ «անպորտն» ու «անտոկա» -ն) Նունուֆարը ինքնաեռ դնում էր պատշգամբի ծայրին և, մինչև թեյը կեփեր, տունը հավաքում էր, մաքրում, այնպես որ, երբ ապերը վերադառնում էր— ամեն բան փայլում էր:

— Ապրե՛ս Նունուֆար, — ասում էր Մարտին ապերը ձեռով Նունուֆարի ուսը շոյելով: Նրան այնպես էր թվում, թե կյանքը փոխվել է, թե ինքն ընդհարմացած, թմրած էր, հիմա կենդանացել է:— Բայց դու շատ մի աշխատի, Նունուֆար, կհոգնես...

Եվ Նունուֆարն, իսկապես, մի օր կարծես հոգնեց — հատակը սրբելիս՝ հանկարծ նրան թվաց աչքերը մթնեցին և նա, ավելը ձեռին նստեց՝ պատին հենվելով. ապա ձեռը տարավ դեպի ճակատն ու վեր կացավ երերալով, տնքոցը հազիվ զսպած: Մարտին ապոր հարցին, թե ի՞նչ պատահեց— Նունուֆարը գլուխը թեքեց և ուսի մեկը վեր քաշեց, որ նշանակում էր՝ չի իմանում:

Նունուֆարն ինքը, իհարկե, գիտեր, բայց ամաչում էր ասել, որ այդպիսի բան իրեն պատահել է տարիներ առաջ, երբ «երեխով» էր լինում, և նա հիմա ամեն կերպ աշխատում էր ապորից թաքցնել այդ հանգամանքի նշանները... Բայց Մարտին ապերը հասկացավ ամեն ինչ:

— Դե ուրեմն դու քեզ լավ պահի, շատ մի աշխատի, ծանր բաներ մի վերցնի...

Նունուֆարը կուզեր մոտը լինել մի մոտիկ, հարազատ կինարմատ, որ պատմեր նրան իր ապրումները, իր ուրախությունը, թե նորից երեխա պիտի ունենա այնքան տարիներ հետո, իր երեխաները կորցնելուց հետո: Նա, որ մի հարազատ չուներ ոչ մի տեղ— հիմա նրան թվում էր, թե իր իսկական հարազատը պիտի գա, ու այդ հարազատից նա պիտի առներ կարոտը այն բոլորի, որ կորել կամ մեռել էին վաղուց, զգում էր նաև, որ այդ եկողը պիտի լինել իր նեցուկն ու ապավենը և իր իսկական ուրախությունը կյանքում:

Ու գործի միջոցին, թե պարապ ժամանակ Նունուֆարի միտքը շարունակ զբաղվում էր նրանով, որ պիտի գար: Մտածում էր հագուստներ կարել նրա համար, բարձ ու անկողին պատրաստել, բայց, մատներով հաշիվ տեսնելով, գտնում էր որ դեռ ժամանակ կար... Նա այդ ամենի մասին մտածում էր մի ուրախությամբ, որ զգացել էր միայն առաջին երեխայի ժամանակ... Հիշելով, որ այն օրերին կեսուրն ամեն կիրակի իրեն տանում էր եկեղեցի— սկսեց ձմռան առաջին օրերը, երբ ազատ էր, գնալ եկեղեցի՝ հատկապես տոն և կիրակի օրերը, երբ պատարագ էր լինում: Հագնում էր հանգուցյալ պառավի թուխ վերարկուն ու կարճակրունկ կոշիկները, շալը գցում էր կամ թևին, եթե ցուրտ չէր լինում, կամ ուսերին, երբ քամիներ էին փչում: Այգուց մինչ գյուղ նա գնում էր, իհարկե, մենակ, իսկ գյուղում նրան՝ եկեղեցու ճանապարհին ընկերանում էր երբեմն ծանոթ մի կին, և նրանք զրուցելով շարունակում էին ճանապարհը: Եկեղեցում Նունուֆարը կանգնում էր կանանց դասի ետին մասում ու ջերմեռանդորեն լսում քահանաների արագ-արագ երգած, անհասկանալի բառերը, տիրացուների ընթերցումը, որ նրան թվում էր, թե շարունակում են մի հին վեճ

անըմբռնելի բանի մասին, իսկ երբ քահանան երբեմն բեմից ետ էր դառնում՝ մատները բարձրացրած, Նունուֆարին թվում էր՝ կարգի է հրավիրում նրանց:

Նունուֆարն անշարժ լսում էր նրանց և ինքն իր մեջ աղոթում: Իսկ երբ մեկ-մեկ սրտի տակ խլրատում էր զգում—այդ նրան հանկարծակի հուզմունք, խռովք ու հանույք էր պատճառում, և նա աղոթում էր ավելի եռանդով: Այդ թոպենների մի քաղցր արբեցում, երբեմն նվաղումի պես մի բան էր պատահում նրան, ճիշտ այնպես, ինչպես այն ժամանակ, երբ Մարտին ապերը հարցրեց պատճառը և շուր տվեց նրան:

— Քեզ լավ պահի, — խորհուրդ տվեց նա մի ուրիշ անգամ, և ինքն ապերը ուրախության պես մի բան զգաց. թաշկինակը հանեց և գոհությամբ սրբեց բեղերը: — Ուրեմն՝ նոր երեխա պիտի ունենանք, — ավելացրեց նա ու ժպտաց մի խաղաղ ժպտով, որ նրա բեղերը բարձրացրեց բերանից, երևան հանելով նրա իրարից հեռացած, բայց տակավին պինդ ատամները: Նունուֆարն զգաց ծերունու լավ տրամադրությունը և սրտապնդեց: Եվ այնուհետև Մարտին ապերը չէր թողնում նրան ծանր բաներ վերցնի, դժվար գործ անի. վառարանը վառում էր ինքը. ինքնաեռը ներս բերելու կամ կարպետ ու գորգ թափ տալու համար կանչում էր Սահակին: Եկեղեցի գնալու համար նույնպես զգուշացնում էր Մարտին ապերը, թե կարող է մրսել, սառույց կպատահի, — կընկնի, շուն կհաչի՝ կվախենա: Երբեմն էլ ուղղակի արգելում էր գնալ:

— Աղոթքը մեր տանից էլ ասածուն կհասնի:

Նունուֆարը սակայն այդ կարծիքի չէր. եթե այդպես լինե՞ր՝ եկեղեցին ինչո՞ւ համար է հապա: Երկրի նախկին սովորությունն էր, թե՞ Նունուֆարն ինքն էր զգում դրա անհրաժեշտությունը, գուցե և «երեխով» կինը դառնում է ավելի հավատացյալ — նա ամեն շաբաթ երեկո խունկ էր ծխում տանը, և այդ բանը դուր էր գալիս Մարտին ապորը. նա հիշում էր, որ հանգուցյալ Սաբեթն էլ այդպես էր անում... Իսկ կիրակի օրերը Նունուֆարը կանոնավոր գնում էր եկեղեցի: Կանանց դասում կանգնած՝ ականջ էր դնում ժամերգության և միաժամանակ լսում, թե ինչպես է նա «խաղում» սրտի տակ: Այդ վայրկյաններին Նունուֆարն սկսում էր ավելի շերմեռանդ աղոթել ու խաչակնքել երեսը: Իսկ նրա աղոթքը միշտ նույնն էր ու մի քանի բառ, որ սովորել էր մանկությունից.

— Մեռնիմ քո սուրբ զորության, տեր...

Եվ ուրիշ ոչինչ: Նա այնպե՞ս ահավա՞ղ էր նայում շուրջը կանգնած կանանց, վախենում էր հանկարծ ծաղրեն իրեն, ծիծաղեն իր ձևերի վրա, իր վերարկուի վրա, որ շատերը երևի գիտեին ո՞ւմն է: Նունուֆարը համոզված էր, որ ամբողջ ավանն արդեն գիտե, թե ինքն ո՞ւմ հետ է ամուսնացել և ո՞ւմ հագուստներն է հագնում հիմա: Այդ բանից նա շատ էր ամաչում և վախենում. վախենում գլխավորաբար ծերունու աղջիկներից, մանավանդ Նոյեմից, որ մի երկու անգամ խոսել էր մոր շորերը հագնելու մասին... Եկեղեցում էլ Նունուֆարն աշխատում էր խուսափել նրանից. նրա գլուխը տեսնելուն պես՝ քաշվում էր կանանց դասի ետին շարքերը՝ աչքից անտես մի անկյուն: Մի անգամ սակայն նա հանկարծ իրեն տեսավ Նոյեմի կողքին կանգնած: Թե այդ ինչպե՞ս էր պատահել—՝ չիմացավ, բայց սարսափած ետ քաշվեց, գրեթե փախավ, որ Նոյեմն իրեն չտեսնի:

— Մեռնիմ քո զորության, տեր, — շնչաց նա վախվորած սրտով, հիշելով Նոյեմի սպառնալիքը փողոցում, նրա կանաչ աչքերի չար փայլը: — Մեռնիմ քո զորության... Մեռնիմ քո զորության...

Բայց մի օր. եկեղեցուց դուրս գալիս, Նունուֆարը դեմ առ դեմ հանդիպեց Նոյեմին. ավելի շուտ Նունուֆարը տեսավ նրա կանաչ աչքերի հայացքը, որ զննում էին իրեն ոտից-գլուխ: Նունուֆարն աչքերը խոնարհեց և, խմբված կանանց մեջ արանք բանալով, ինքն էլ չիմացավ ինչպես հեռացավ նրանից, և ետևից միայն լսեց, «տե՛ս լրբին» ... Դա Նոյեմի ձայնն էր: Նունուֆարն անմիջապես դուրս եկավ եկեղեցուց և շունչը մեկ էլ այգու դռանն առավ: Երկար ժամանակ նրան թվում էր, թե Նոյեմը կրնկակոխ գալիս է ետևից, որ իրեն բռնի, հանդիմանի, թե ինչո՞ւ չէր կատարել ասածը, կամ հանկարծ մոր հագուստները

պահանջի ու հանել տա փողոցում... Ու այս մտքից սարսափած Նունուֆարը գրեթե վազում էր հեալով և նա ետ նայեց միայն այն ժամանակ, երբ գյուղից դուրս էր եկել արդեն: Տեսնելով հետապնդող չկա՝ նա գնաց մի քիչ էլ, ապա նստեց այգու մոտ ընկած քարերից մեկին և, վերջապես, շունչ առավ լիքը կրծքով: Սիրտը կարծես թնդում էր կրծքի տակ, ականջներում զգում էր նրա զարկերը: Մի քանի անգամ նա ձեռքը կրծքին դրեց՝ հանգստանալու, բայց սիրտը շարունակում էր բաբախել: Երբ քիչ հետո Մարտին ապերն այգում տեսավ նրա հուզված քայվածքը և կարմրած դեմքը — զարմացավ.

- Ի՞նչ է եղել, ինչո՞ւ ես վազել...

— Հե՛, — թաքցրեց հուզմունքի պատճառը Նունուֆարը, — շան տեսա՝ վախեցա:

Նա չէր ուզում ծերունուն հայտնել աղջկա վերաբերմունքը. չէր ուզում, որ հայրն իր պատճառով կովի աղջկա հետ... Նա առհասարակ աշխատում էր Մարտին ապոր մոտ ոչինչ չխոսել նրա աղջիկների մասին, չգրգռել նրա բարկությունը, որ աղջիկներն իր դեմ ավելի չլարվեն: Մանավանդ, երբ զգում էր «խաղը» — նրա սիրտը լցվում էր խանդաղտանքով. ներում էր մարդկանց իրենց արարքները, անտարբեր էր դառնում դեպի ամենքը ու նրա միտքն ամբողջ կլանվում էր նրա ապագայով:

Այնինչ Նոյեմբը, երբ Նունուֆարին տեսավ եկեղեցում, անչափ զարմացավ: Վաղուց, դեռ աշնանը, փողոցում հանդիպելուց հետո, նա Նունուֆարին չէր տեսել: Հիմա Նոյեմբն թվաց, թե նրա դեմքը և փոխված էր և բավականություն էր արտահայտում, և նա ընդհանրապես տարօրինակ էր մոր վերարկուի մեջ: Ու զարմանքի հետ միասին Նոյեմբն համակեց մի անզուսպ բարկություն, և նա չկարողացավ իրեն պահել, որ չնետի հեռացող Նունուֆարի ետևից «տես լրբին» բառերը, որոնք այնպես ահաբեկեցին խեղճ Նունուֆարին... Ու Նոյեմբն այդ օրն այնքա՛ն հուզված էր նրան տեսնելուց, այնպիսի մի կասկած ընկավ նրա սիրտը, որ նա եկեղեցուց ոչ թե տուն գնաց, այլ շտապեց քրոջ՝ Անգիլի մոտ:

— Ժամուժն էի, — սկսեց Նոյեմբը ներս մտնելուն պես: — Էն գլխամեռն էլ էնտեղ էր... Նայեմ՝ ի՛նչ տեսնեմ, որ լավ ըլնի: Տեսնեմ էդ լրբի փեշը կարճացել է... Երևում է՝ երկուհոգիս է...

Ու նա ձեռքը խփեց ծնկանը:

— Սխալ կլնես, Նոյեմ, — ասաց Անգիլին:

— Ի՛նչ սխալ, աղջի. գլուխս որ տեսավ՝ ամոթից փախավ:

— Էդ էլ նոր բան, — ասավ Անգիլին կասկածով: — Բայց հավատալս չի գալիս: Մեր հերն էդ հասակում՝ երեխա՝ ... Չե՛մ հավատում:

Նոյեմբն ինքը չպնդեց, բայց քրոջն առաջարկեց եկող կիրակի միասին գնալ պատարագին՝ ստուգել իր կասկածը: Նա գիտե, որ իր աչքերն այդպիսի բաներում չեն սխալվում, բայց, քրոջը և իրեն համոզելու համար, որոշեց նորից տեսնել «գաղթականին»: Իսկ մինչ այդ, երբ ամուսնուն հայտնեց իր կասկածը, գինեվաճառը գլուխը տարուբերեց ծանրորեն. — Այ էդ վա՛ն է: Եթե ժառանգ ունեցավ, էն էլ տղա — պրծա՛վ: Նա կտիրանա հորդ ունեցածին: Իսկ դուք, հարազատ աղջիկներդ՝ հե՛ չ...

Նա խոսում, խորհրդածում էր ու գնում-գալիս երկարաճիտ կոշիկները հագած: Նա ինքն, իհարկե, որպես փեսա, իրավունք չունի. իրավունքը հարազատ աղջիկներինն է: Բայց քույրերը կարող են խոսել հոր հետ և պահանջել, որ հայրը հարգի իրենց իրավունքը: Ժառա՛նգ... շատ զարմանալի է: Ի՛նչ իմանաս դա ձեր հոր ժառանգն է, թե պահակ Սահակի...

— Դրուստ, կարող է պատահել է՛... — վեր թռավ Նոյեմբը: — Ի՛նչ իմանաս հիմի...

Անգիլին նույնպես կասկածի մեջ էր: Նա էլ կրկնում էր, թե հայրն այն տարիքում չէ, որ երեխա ունենա: Ո՞վ է տեսել այդ հասակի մարդը երեխա ունենա. այստեղ մի բան չկա՞ արդյոք... Ու մի քանի օր Նոյեմբը վրդովված այցելում էր քրոջը, թե ի՛նչ անեն այդ նոր խաչտառակություն համար: Եթե ճիշտ լիներ, որ «գաղթականը» հղի է, ապա դա մեծ ամոթ էր լինելու իրենց համար. երկրորդ — ավելի մեծ ամոթ, եթե պարզվեր, որ դա պահակ Սահակից է և ոչ թե հորից:

— Դե, էն ժամանակ արի ու դիմացի, — գլուխն օրորում էր Նոյեմը, և երբեմն բռունցք թափ տալիս, չգիտես իրենց հո՞ր, Նունուֆարի՞, թե ուրիշ մեկի հասցեին: — Ա՛խ, երանի՜ սուտ ըլներ...

Քույրերի վշտին երբեմն մասնակցում էր և գինեվաճառը, ինքն էլ ենթադրություններ ու կասկածներ հայտնելով, երբեմն և քույրերին խորհուրդներ տալով: Իսկ երբ մենակ էր մնում կնոջ հետ՝ տնքում էր գլուխը տարուբերելով.

— Եթե տղա եղավ, Նոյեմ, բաղը գնալու է մեր ձեռից...

Ինչ վերաբերում է դերձակ Վանեսին՝ նա շատ անտարբեր էր. ոչ մի ձևով չէր մասնակցել քույրերի վշտին: Ընդհակառակը, երբ տեսնում էր նրանք խոսում են աներոջ, նրա նոր կնոջ մասին՝ թողնում-հեռանում էր կամ զբաղվում որևէ բանով: Իսկ եթե կնոջ՝ Անգիլնի հետ մենակ էր մնում, կնոջ անհանգստությունը, հարցումներին ու կասկածներին պատասխանում էր միշտ միևնույնը.

— Ձե՛ռ քաշի... Ի՛նչ գործ ունես խառնվում ես ուրիշի բաներին: Քու հերն էնքան խելք ունի, որ իր գործը կարող է տեսնել:

— Դրուստ է, իմ հերը խելոք մարդ է, բայց նա չի մտածել, թե ի՛նչ կասեն մարդիկ... Չի մտածել իր անունի մասին...

— Ավելորդ է, Անգիլն: Բանը-բանից անցել է արդեն... Բայց Անգիլնը չէր հանգստանում, նա թեև մտածում էր, որ և ավելորդ է և ուշ, բայց հետաքրքրությամբ սպասում էր կիրակի օրվան՝ Նոյեմի ասածը եկեղեցում ստուգելու:

Եվ կիրակին չուշացավ:

Երբ քույրերը մտան եկեղեցի՝ պատարագն արդեն կանգնած էր, պատարագիչն զգեստավորված՝ բեմի վրա էր, տիրացուները նրա երկու կողմը բուրվառներ էին գցում և քռոցներ շխշխկացնում: Ցրտի պատճառով թե՛ տղամարդիկ, թե՛ կանայք կանգնել էին իրենց տեղերում՝ վերարկուներ հագած. կանանց դասում, շատերը բրդե շալերով ծածկված, շուտ-շուտ խաչակնքում էին երեսները, իսկ ոմանք՝ ավելի պառավները ծնրադրում էին յուրաքանչյուրն իր նեղ-անհարմար տեղում, հարևանուհու փեշերին քսվելով ու նրան տհաճություն պատճառելով: Նոյեմն ու Անգիլնը, մտնելով կանանց դասը, անհանգիստ աչքերով որոնում էին Նունուֆարին, բայց որովհետև կանայք շատ էին, խիտ շարքերով համարյա իրար կպած, նրանք իրենց խորթ մորը չէին տեսնում այդ բազմության մեջ. գուցե և չէր եկել, — մտածում էին նրանք ու ջանում ստուգել, իսկապես այդտե՞ղ է, թե ոչ: Մի քանի րոպե այս ու այն կողմը նայելով՝ դարձյալ չգտան: Մինչդեռ Նունուֆարը հեռու մի անկյունում, կանանց ետին շարքում կանգնած, աղոթում էր լուռ և միաժամանակ նկատում, որ քույրերը՝ Նոյեմն ու Անգիլնը աչքերով որոնում են մեկին. նա մտածում էր, թե չլինի այդ իրեն են որոնում, և երբ նրանց անհանգիստ, թափառուն հայացքը դառնում էր իր կողմը՝ նա մի առանձին սրտդողով գլուխը թաքցնում էր առջևը կանգնած կնոջ գլխի ետև և սկսում եռանդով կրկնել իր աղոթքի համառոտ խոսքերը, աշխատելով չնայել նրանց. բայց երբեմն ակամա նայում էր՝ ստուգելու, թե իրե՞ն չեն փնտրում արդյոք: Շուտով սակայն նա թողեց այդ և, ինչպես հաճախ պատահում էր վերջերս, տարվեց իր մտածումներով, որոնք նրան փոխադրում էին մի ուրիշ աշխարհ, ուր Նունուֆարն զգում էր անանձնական մի երանություն, որի մեջ նա մոռանում էր իրեն և պատկերացնում մի էակի, մի մաքուր, լուսե էակի, որ լցնում էր նրա էությունն ու շրջապատը, իշխում էր նրա մտքերին ու սրտին: Ու այդ վերացած դրության մեջ Նունուֆարը հաճախ չէր նկատում, թե ինչպես է սկսվում, շարունակվում ու վերջանում ժամերգությունը, ինչպես են ձայնարկում տիրացուները, որովհետև այդ բոլորը խառնվում էին քռոցների շխշխկոցին, բուրվառների ծխին, մոմերի ճթճթոցին և ձուլվում-միանում զանգերի դողանջին և ավելի ուժեղացնում երանության այն զգացումը, որ ապրում էր Նունուֆարը: Իսկ նա ապրում էր խաղաղ ու անդորր մի վիճակ, լսում էր անդորր ու խոր մի երգ, որ հոսում, տարածվում էր շուրջն ու գլխավերևը... Նրան թվում էր, թե վաղուց կորցրած մի բան պիտի գտնի... Նույնն զգում էր նա և տանը, բայց

եկեղեցում ավելի, որովհետև այստեղ թերևս մթնոլորտն ավելի էր նպաստում այդ զգացումին: -Երբեմն Նունուֆարն այնքան էր ընկնում ինքնամոռացության մեջ, որ հաճախ չէր նկատում, թե ինչպես են ժամավորները դուրս գնում եկեղեցուց: Բայց երբ նկատում էր — ցնցվելով սթափվում էր իր ցրվածությունից և աշխատում էր ետ չմնալ դուրս եկողներից: Ու համիա էր ընկնում կամ մենակ կամ որևէ խեղճ կնոջ հետ ընկերացած, որովհետև ունևորներն իրենց հեռու էին պահում նրանից:

Այսօր էլ պատահեց նույնը. իր աշխարհը վերացած՝ Նունուֆարը սառած դռան ճոռոցից սթափվեց հանկարծ ու նկատեց, որ կանաչք իրար ետևից գնում են դուրս: Ինքն էլ շարժվեց դանդաղ քայլերով, վերջին անգամ երեսը խաչակնքելով:

— Մեռնիմ քո զորության, տեր...

Բայց հազիվ դուրս էր եկել բակը, երբ նկատեց Նոյեմին ու Անգինին, որ կանգնած նայում էին իր կողմը: Նունուֆարն ակամա կանգ առավ և մտածեց, որ քույրերը երևի մոր վերարկուին են նայում, ինչ ձմեռվա սկզբից հագնում էր ինքը, և բողբ կապույտ շալին, որ թևին էր գցում ժամ գալիս: Ու հազիվ մի քանի քայլ էր արել բակում, Նոյեմն առաջ եկավ:

— Աղջի, հլա մի կանգնի, — լսեց նա Նոյեմի խիստ ձայնը և նրա կանաչ աչքերի հայացքն զգաց իր վրա: — Աղջի՛, ես քեզ չասի՞ հեռացի իմ հոր տնից. հը՞...

Նունուֆարը կանգ առավ սրտի դողով, վախից նա չկարողացավ անմիջապես պատասխանել, բայց երբ ուզեց խոսել — զգաց, որ շուրթերը չեն հնազանդում իրեն: Եվ նա քայլ արավ, որ գնա, բայց Նոյեմը նորից կտրեց առաջը.

— Ես քեզ բան եմ ասում, դու — հե՛չ, բանի տեղ չե՞ս դնում... Դու էդ ի՞նչ է, աղջի, մորս շորերը հագել ես, շալը գցել, եկել ժամ, որ մեր սիրտը ճաքացնե՞ս, — լսում էր Նունուֆարը և չէր կարողանում ոչ հեռանալ, ոչ պատասխանել: Մեկ էլ այն զգաց, որ Նոյեմը հրեց իրեն.

— Հլա սրա ֆասոնին: Լսելով այդ խոսքերը՝ Նունուֆարը դարձյալ չկարողացած պատասխանել և միայն ինքն էլ, իր հերթին, «Թող» - ասելով հրեց Նոյեմին և ուզեց առաջ գնալ:

Ու այդ տեսավ:

— Դու ինձ խփե՛ս, — լսվեց Նոյեմի ձայնը և հանկարծ Նունուֆարը մի ուժգին հարված զգաց աջ ոտքին, նրա ծունկը ծավլեց, մինչև կուղղվե՞ր մի ուրիշ հարված — աքացի զգաց փորին և Նունուֆարը փովեց գետին: Ու այնուհետև չիմացավ ինչ կատարվեց հետը: Իսկ երբ աչքը բացեց՝ տեսավ երկու կին սառը ջուր են քսում երեսը, և ուրիշ ժամավորներ կանգնած նայում են իրեն: Նունուֆարն ամոթից երեսը ծածկեց ձեռներով:

5

Մարտին ապերն անհամբեր սպասում էր Նունուֆարին. ժամից ավելի սենյակում, լուսամուտի առջև կանգնած, նա ծառերի արանքով նայում էր այգու դռան կողմը և զարմանում, որ Նունուֆարն ուշանում է այսքան: Օրը սառն էր, պարզկա. մի քանի օր էր այգու ծառերը ծածկված էին եղյամի թելերով և բյուրեղներով, որ սենյակից նայելիս ծառերը թվում էին ծաղկած, մանավանդ արև ժամանակ, երբ ձյունն ու եղյամը ճղնների վրա կապտին ու ճերմակին էին տալիս խնձորենու ծաղիկների նման: Ճրտի պատճառով Մարտին ապերը Նունուֆարին խորհուրդ տվեց չգնալ ժամ, վախենալով, թե կմրսի: Այժմ սակայն ցրտի հետ միասին նրան մտահոգում էր նրա ուշանալը: Նունուֆարը սովորաբար եկեղեցուց գալիս էր, երբ արևը սենյակից իր շողերը քաշում էր պատշգամբ. բայց, չգիտես ինչո՞ւ, նա ուշանում էր այսօր, և այդ հանգամանքը նրան անհանգստացնում էր: Մի երկու անգամ Սահակին ուղարկեց տեսնելու, թե չի՞ երևում արդյոք: Պահակը գնաց-եկավ, թե մարդ չկա: Ու փոքր անց, երբ նա շալն ուսերին անհանգիստ գնում-գալիս էր սենյակում, դուռը թափով բանալով՝ ներս մտավ Սահակը և հեալով ու վախեցած հայտնեց, թե Նունուֆարին բերում են... ու ինքը նորից վազեց դուրս, չբացատրելով իր խոսքերի նշանակությունը:

«Նունուֆարին բերո՞ւմ են...»: Այս խոսքերից ավելի արտահայտիչ էին Սահակի թափով մտնելն ու վախեցած դուրս վազելը: Եվ Մարտին ապերը չիմացավ ինչպես դուրս եկավ սենյակից, ինչպես հասավ այգու դուռը: Այստեղ նրա զարմանքը և անհանգստությունը կրկնապատկվեցին, երբ նկատեց, որ երկու կին՝ Նունուֆարի թեկերը բռնած բերում են: Երկու սևազգեստ պառավ, որոնց կերպարանքն ավելի սևին էր տալիս ձյունների վրա:

Մարտին ապերը տագնապած առաջ գնաց.— Նունուֆարի երեսին գույն չկար, նրա հայացքը և ցավագին էր և՛ անտարբեր:

— Ի՞նչ է պատահել, — և Մարտին ապոր ներքին ծնոտը դողաց:

— Հե՛չ, — իրեն զսպեց Նունուֆարը:

— Ինչպես թե «հե՛չ» . երեսիդ գույն չկա, — հոնքերը կիտեց Մարտին ապերը: — Թե բան չկա, էս կնանիք ինչո՞ւ են թեկդ բռնել:

— Էնպես, — ասաց պառավներից մեկը: — Լավ չէր՝ հետը եկանք...

Նունուֆարը պառավներին խնդրել էր՝ մարդուն բան չասեն... «Կբարկանա Նոյեմի վրա, և Նոյեմն ավելի կթշնամանա», մտածում էր նա, և չէր ուզում, որ ամուսինն իմանա պատահածը: Այդ էր պատճառը, որ պառավներից մեկը բացատրեց իրենց գալու առիթը նրանով, թե լավ չէր՝ հետը եկան:

Երբ Նունուֆարին տարան տուն՝ նա նստել չկարողացավ, անմիջապես պառկեց թախտի վրա ու երեսը ծածկեց ձեռներով, չգիտես ամոթից թե ցավից. և որքան էլ Մարտին ապերը հետաքրքրվեց, թե ի՞նչ էր պատահել — Նունուֆարը չհայտնեց իսկական պատճառը. նա մի բան էր միայն ասում, թե ոտը սահել է սառույցի վրա, ընկել է:

— Բա ես քեզ չէի ասում՝ էդ դրուժյան ժամ չեն գնա, — գլուխն օրորում էր Մարտին ապերը:

— Հե՛չ բան չէ. կանցնի, կանցնի, — հանգստացնում էր Նունուֆարն ամուսնուն, բայց ինքը տնքում էր զսպված կամ կծկվում ու ձգվում, գլուխը բարձի մեջ խրելով կամ երկու ձեռով երեսը ծածկում էր ու ատամները սեղմում:

Մարտին ապորը թվում էր, թե նա տենդ ուներ և այդ տենդի ցավը գնալով սաստկանում էր, բայց Նունուֆարը երբեք իրեն չէր կորցնում և անհանգիստ Մարտին ապորը (որ մերթ ծածկում էր նրան վերմակով, մերթ թեյ էր առաջարկում ու շարունակ հարցումներ անում) հանգստացնում էր կրկնելով.

— Հե՛չ բան չէ: Կանցնի, հիմա կանցնի...

Սակայն երեկոյան նա մեռած երեխա ծնեց: Մարտին ապերը նրա անկողնի մոտից չէր հեռանում. նա իրեն զգում էր խորտակվածի պես. նրան թվում էր, թե տունը խանգարվեց նորից, կրկին փլվեց մի բան, որ այնպես բարձրացրել էր իրեն և ուրախացել, և նա այլևս ոչնչի մասին չէր մտածում, այլ միայն այն մասին, թե ինչպե՞ս անի, որ Նունուֆարը ոտքի կանգնի... Թեկուզ ոչինչ էլ չաներ, միայն թե երևար իր տանն ու այգում — բավական էր:

— Նունուֆար, որտե՞ղդ է ցավում, — շուտ-շուտ հարցնում էր նա, թեքվելով դեպի Նունուֆարի երեսը: — Նունուֆար, սիրտդ ի՞նչ է ուզում:

Նունուֆարը կամ պատասխանում էր դարձյալ նույնը, թե «հե՛չ, բան չէ», կամ չէր պատասխանում ու զուսպ տնքում էր. նա իրեն մեղավոր էր զգում ծերունու առաջ, որ նրա խոսքը չէր կատարել և սառին ու ցրտին գնացել էր ժամ: «Եթե չերթայի, — երբեմն անցնում էր նրա մտքով, — այս բանը չէր էղնի» ... Ու շարունակ ամաչում էր ծերունուց թե՛ դրա համար, թե՛ այն բանի համար, որ նա իր գործը, հանգիստը թողած՝ շարունակ նստում էր մոտը և թավ հոնքերի տակից լուռ ու տխուր նայում իրեն կամ մեկ-մեկ խոսում, հարցումներ անում, Նունուֆարը խղճում էր, որ ինքը ծերունուն վիշտ է պատճառել և անհանգստություն. ամաչում էր, որ տանը բան անող չկա, որ տղամարդիկ են թել պատրաստում, հաց տալիս իրեն... Ճիշտ է, Սահակը ինքնաեղը դնում էր, թեյը եփում, բայց մնացած բանը Մարտին ապերն էր անում. նա էր թեյ տալիս հիվանդին, նա էր սեղանը հավաքում, անկողին գցում, դասավորում: Նունուֆարն ամաչում էր և Սահակից, որ նա,

Թեյ պատրաստելուց բացի, տունը սրբում էր կամ դուրսը հավերին «ծիկ-ծիկ» անելով, կուտ տալիս: Ու ամոթը կարծես կրկնապատկում էր նրա ցավը. նա երեսն ավելի հաճախ էր ծածկում գլխաշորով կամ ձեռքով, ու ավելի էր զսպում տնքոցն իր ցավի, որ քանի գնում սաստկանում էր կարծես:

Նունուֆարի ցավը տեսնելով՝ Մարտին ապորից պակաս անհանգիստ չէր և պահակ Սահակը: Ինչ պիտի եղած լինի, որ Նունուֆարը մեռած երեխա բերեր, — մտածում էր նա և խղճում Նունուֆարին, որ այդպես առողջ կինը մնացել է պառկած: Խղճում էր և Մարտին ապորն այդ դժբախտության համար, ու աշխատում էր այնպես անել տան բան ու գործը, որ նա ոչ մի բանի պակաս չզգա, չնեղվի: Ժամանակին տունը սրբում էր, շներին կեր տալիս, գնում էր աղբյուր ջրի: Մի օր էլ աղբյուրում կանաչք հետաքրքրված հարցրին նրանից, թե ինչպե՞ս է Մարտին ապոր «նոր կինը» . հիշտ է, որ մեռած երեխա է բերել: Սահակը պատասխանեց ինչ գիտեր:

Կանաչք զարմացան և գլուխնին օրորեցին:

— Բա էնպես անասոված կիսիեն, որ երեխան մեռնի՞, — ասաց կանանցից մեկը:

— Ո՛վ է խփել որ, — զարմացավ Սահակը և իր պարզամտությամբ ենթադրելով, թե տիրոջն են մեղադրում, հերքեց զայրացած: — Մարտին ապերն էդպես բան չի՛ արել:

— Ո՛վ տվեց, ադա, Մարտին անունը, — դժգոհեց կինը: — Իմ աչքի առաջ Նոյեմը վրա պրծավ նրան ու քացով խփեց... Չիմացա, աղջի, — դարձավ նա ջրվոր կանանց, — ի՞նչ ասին իրար, ի՞նչ չասին, մեկել էն տեհա, որ Նոյեմը գցեց նրան ու քացով խփեց: Խեղճն ընկավ ձյունի-սառույցի վրա, ուշքը գնաց...

Սահակը լսածից շշմած, կումը չլցրած վազեց տուն: Հազիվ տուն էր հասել ու կուժը տեղը դրել՝ Մարտին ապորը դուրս կանչեց հիվանդի մոտից ու լսածը պատմեց նրան:

Մարտին ապերը մինչև վերջ լսեց անխոս, և երբ Սահակը վերջացրեց, նրա երեսը բեղերի հետ դողաց մի վայրկյան:

— Ինչո՞ւ ես, Նունուֆար, թաքցնում, — վերադառնալով ու կնոջ անկողնու մոտ նստելով սկսեց Մարտին ապերը: — Նոյեմը քեզ խփե՞լ է ժամի դռանը, հը՞... Ինչո՞ւ ես թաքցնում...

Նունուֆարը չէր պատասխանում. իսկ Մարտին ապերն ուզում էր անպատճառ իմանալ ինչպես է եղել բանը. ինչո՞ւ համար են խոսել և ինչո՞ւ է խփել: Նունուֆարը սակայն տնքոցն ու ցավը զսպելով՝ նայում էր նստած ամուսնու ծնկներին ու լռում: Բայց երբ Մարտին ապերը հայտնեց, թե ինքն ամեն բան գիտի, արդեն, էլ թաքցնելու կարիք չկա— այդ ժամանակ Նունուֆարը խոստովանեց, որ, այո, Նոյեմը հրել էր իրեն և ինքն ընկել էր սառույցի վրա:

— Բայց ես էլ անոր հրեցի, — ավելացրեց Նունուֆարը, հանցանքի մի մասն իր վրա առնելով: — Ես չհրեի նե՛ նա զիս չէր դիպնա...

Երկու թե երեք օր անց՝ խանութպան Արտուշը եկավ կառքով և, Սահակի հետ խոսակցելով, գրեթե աղմուկով մտավ ներս:

— Ո՛ւր է պապաշան, — ներս մտավ նա ձմեռվա կիսամուշտակ հագած, բուխարի փափախը գլխին, երկարահիտ կոշիկները հագին ու բեղերը սրած: — Հա, էստե՞ղ ես, պապաշա: Բարև: Հենց էսօր իմացա Նունուֆար քույրիկը հիվանդ է. խանութից եկա տեսնեմ՝ ի՞նչ է պատահել...

Նա խոսում էր ու նայում մերթ աներոջը, մերթ պառկած Նունուֆարին (որ ամաչելուց երեսը պատին էր արել և գլուխը վերմակով ծածկել), մերթ պահակ Սահակին: Բայց երեքից ոչ մեկը նրան չէր պատասխանում, և նա շարունակում էր.

— Սա ի՞նչ անբախտություն է. ո՞նց է եղել, չեմ հասկանում... Առողջ կնիկ— հանկարծ էսպես... Ասի գնամ մի տեսնեմ, պապաշան մենակ մարդ է... — Նա փափախը վերցրեց ու դրեց հացի սեղանին: — Հը՛, պապաշա, ի՞նչ անենք, բժիշկ կանչենք, հեքիմ կանչենք...

Սահակը նայում էր խանութպանին զարմացած աչքերով: «Այ, — մտածում էր նա, — կինը քացով խփել է, բայց ինքը, տես, ցավո՞ւմ է»: Եվ զարմանում էր, որ Մարտին ապերը նրան

չէր պատասխանում: Նունուֆարը — հասկանալի է. նա թե հիվանդ է, թե ամաչում է. բայց որ Մարտին ապերը չէր խոսում — այդ Սահակին շատ տարօրինակ էր թվում: Սակայն նա ավելի զարմացավ, երբ Մարտին ապերը փեսայի խոսքի կեսին խեթեց նրա վրա ու հանկարծ, փնջալով ելավ տեղից, և անսպասելի ոտը զարկեց հատակին:

— Դո՛ւրս էստեղից, չաչանակ: Դո՛ւրս, անամո՛թ: Կնիկդ քացով տվել է գցել, դու եկել ես գլխիս ավետարան ես կարդում...

Ծերունին առաջ գնաց ու նորից ոտն այնպես զարկեց հատակին, որ Նունուֆարը տեղից վեր թռավ ու նայեց, թե ինչ պատահեց արդյոք:

Բայց գինեվաճառը զարմացած ու որդիական ներողամիտ սիրով էր նայում աներոջը և, տեսնելով նրա առաջացումը դեպ իրեն, ետ-ետ էր գնում՝ ասելով.

— Հանգստացի՛ր, պապաշա, հանգստացի՛ր: Թող, քույրիկը կնեղանա: Հիվանդի մոտ էդպես լավ չի, պապաշա: Նունուֆար քույրիկ, դու հանգիստ կաց... ես պապաշայի հետ կխոսեմ... Ձէ, պապաշա, դու մի բարկանա... Նոյեմն էդպե՞ս բա՛ն... Ձեմ կարող հավատալ, պապաշա: Թշնամու խոսք է, թշնամու խոսք...

Նա թերևս շարունակեի խոսել այդպես երկար, բայց Մարտին ապոր կզակը նորից դողաց և նա այս անգամ ոտքն այնպես զարկեց հատակին և բռունցքն այնպես՝ հարվածելու ձևով թափ տվեց օդում, որ գինեվաճառը, գլուխն օրորելով, գնաց դեպի դուռը, բուխարու փափախը հազիվ գլխին դնելով:

— Լա՛վ, պապաշա, լա՛վ, հանգստացիր...

Բայց դռանը չհասած նա նորից կանգ առավ ու ետ նայեց.

— Առողջությո՛ւն, Նունուֆար քույրիկ: Առողջությո՛ւն:

Ու դուրս գնաց՝ դուռը կամացուկ դնելով: Սահակը հետևեց նրան, որ դրսի դուռը բանա և փակի նրա գնալուց հետո: Երբ նա, առաջ ընկնելով, վերցնում էր դռան նիզը՝ գինեվաճառը, մատները գլխի մոտ շարժելով, ուզեց պահակին հասկացնել, թե ինչպես երևում է «պապաշայի խելքը շարժվել է»:

— Բայց դու տանը, ծառերին լավ նայիր, Սահակ: Եթե մի բան պատահի՝ ինձ իմացրու:

Սահակը դուռը բաց պահեց մինչև նա կառք նստեց և մինչև կառքը գոռալով գնաց սառած ճանապարհով: Պարզկա, ցուրտ գիշեր էր: Սահակը մի երկու րոպե կանգնեց, նայեց մութ-կապույտ ու բարձր երկնքում ճրագ-ճրագող աստղերին, ձյունով ծածկված, կարծես ձյուն ծածկոց առած ծառերին, որ միոտանի հսկաների պես կանգնել էին ձյունների մեջ շարք կազմած: Մոտիկ կապած շունը, Սահակի հոտն առնելով, բնից դուրս գալով կլանչեց քծնական կլանչով: Սահակը մոտեցավ նրան ու փաղաքշանքով «գնա բուռդ, սարսաղ, ցուրտ է, գնա՛», — ասաց նա և, ձեռները մրսած ականջներին դնելով, ինքը գնաց դեպի տուն:

Հեռվից դեռ լսվում էր սառած գետնի վրա գլորվող կառքի ձայնը:

Սահակը ներս մտավ, երբ կառքի ձայնը բոլորովին կտրվեց: Իսկ երբ ներս մտավ՝ Մարտին ապերը զայրացած գնում-գալիս էր սենյակում և միայն մի-երկու բառ էր կրկնում.

— Անամո՛թ... Ավազա՛վ կ...

Սահակը երբեք Մարտին ապորն այդպես զայրացած չէր տեսել. նրա ոչ միայն ծնոտը, նրա բեղերն ու ամբողջ գլուխը դողում-ցնցվում էին, և նա գնում-գալիս էր հուզված-անհաստատ քայլերով ու, չկարողանալով կարծես խոսել, տնքում էր միայն, փնջացնում: Իսկ Նունուֆարը, թվում էր, ավելի էր վատացել, նա կուչ էր եկել ու, չգիտես լաց էր լինում թե մրսում, — նրա մարմինը ցնցվում էր վերմակի տակ:

Սահակը խղճում էր նրան և չէր իմանում ինչո՞վ կարող է օգնել. նրան թվում էր, թե պետք էր պառաժներ կանչել, որ նրա ցափն իմանան, նրա հետ խոսեն. գուցե մի բան ունի՝ տղամարդկանց չի ասում, — մտածում էր Սահակը, բայց չէր համարձակվում այդ մասին խոսել Մարտին ապոր հետ:

Մի օր հետո Նունաֆարը մեռավ այնպես, որ ոչ ոք չտեսավ նրա մեռնելը. նա մեռավ վերմակը գլխին քաշած և միայն ուշ, երբ Մարտին ապերն ուզեց նրան ճաշ տալ — տեսավ նրան անշարժ, անշարժ մեկնված:

Նա մեռավ այնպես անխոս ու խաղաղ, ինչպես ապրել էր:

Թաղեցին նրան կիրակի օր, մի ցուրտ արևոտ օր. նրա թաղմանը եկել էին այն բոլոր մարդիկ, որ եղել էին ամուսնությունը ամիսներ առաջ. կային ծանոթ կանայք, մուրացկաններ, որ հետո եկան հոգեհաց ուտելու: Թաղմանը եկել էր և գինեվաճառ Արտուշը. նա, առանց մեկի հետ խոսելու-խորհրդակցելու, կարգադրություններ էր անում տերտերին, գերեզմանափորներին, հուղարկավորներին, չնայած Մարտին ապերը չէր ուզում նրա երեսին նայել.— բայց նա իր պարտքն էր համարում այդ գործերն ինքը կարգադրել, որովհետև, իր ասելով, «պապաշան ուրիշ հարազատ» չունեի: Եկել էր և դերձակ Վանեսը Անգիի հետ... Նրանք տունը հավաքելու և եկողներին ընդունելու հոգսը վերցրել էին իրենց վրա, ու ամեն ինչ անում էին զգուշությամբ և անխոս... Ջէր եկել միայն Նոյեմը, ամուսնու ասելով, հիվանդության պատճառով...

Երբ գերեզմանատանը բոլորը, Մարտին ապոր ձեռը բռնելով, ըստ ավանդական սովորության, սկսեցին մխիթարանքի խոսքեր ասել, գինեվաճառն էլ մոտեցավ աներոջը և սիրտ տվեց...

— Մի վախի, պապաշա: Ղոչա՛ղ կաց: Քեզ լա՛վ պահի...

Մարտին ապերը նրան չպատասխանեց և միայն տնքաց: Նա ուզեց հարվածել նրան կամ խիստ խոսքեր ասել, բայց հարմար չհամարեց— տեղը չէր և ժամանակը չէր:

Մարտին ապերն այդ օրը չխոսեց ոչ մեկի հետ, բացի Սահակից, որին անում էր իր կարճ կարգադրությունները.

— Սահակ, էս արա... Մահակ, էն արա...

Իսկ Նունուֆարի թաղումից երկու օր հետո՝ Մարտին ապերը հանկարծ լռեց և դարձավ ինքնամոխի, անտարբեր. շաբաթներով նա տնից չէր հեռանում— գյուղ չէր գնում: Սահակը հասկանում էր, որ դրա պատճառը ձեռը չէր: Ամառները չէ, բայց ձմեռը նա համարյա ամեն օր գնում էր գյուղ՝ գնումների, ծանոթների մոտ. իսկ հիմա ոտքը բոլորովին կտրեց գյուղից. մենակ նստում էր տանը, իսկ արև օրերը շալն ուսերին գնում-գալիս էր պատշգամբում և մտածո՛ւմ, մտածո՛ւմ... Ինչ էր մտածում այդքան— Սահակը չէր հասկանում. նա միայն զարմանում էր այդ փոփոխության վրա, ավելի էր խղճում «ապորը» և նրան, մխիթարելու թե զբաղեցնելու կամ նրա հետ խոսելու համար Սահակը պարզամտությամբ պատմում էր այն բաներից, ինչ լսել էր գյուղում, աղբյուրի մոտ, չմտածելով, որ իր պատմությունները կարող են հուզել ծերունուն: Եվ նրա բոլոր պատմումները վերաբերում էին Նունուֆարին, թե ինչպես աղջիկները՝ Նոյեմն ու Անգիին կտրել են նրա առաջը եկեղեցու բակում, ինչ խոսքեր են ասել, ինչպես են կռվել: Սահակին թվում էր, թե այդ բոլորը կարող են հետաքրքրական լինել Մարտին ապոր համար, ուստի և պատմում էր մի տրտում հանգով:

— Ասում են՝ Նոյեմը մոտեցել-ասել է, թե՛ «դու ո՛վ ես, որ տեր դառնաս իմ հոր տանը, բաղին, իմ մոր շորերին» ... Էդ բոլորը մթամ իմն է, — բացատրում էր Սահակն իր կողմից: — Ասում է ու խփում. որ խփում է՝ խեղճն ընկնում է... Մարտին ապերը լսում էր նրան ու տնքում կամ փնջացնում, տերողորմյալի հատիկները գցելով կամ չիբուխը խառնելով—
****ով: Իսկ պահակ Սահակը նոր մանրամասնություններով շարունակում է իր պատմությունը Նունուֆարի մասին, միշտ իր համակրանքը հայտնելով հանգուցյալին, որ երբեք վատ խոսք չէր ասել իրեն ու միշտ խղճով էր վերաբերվել: Երբեմն, զրույցի նյութը փոխելով, Սահակը խոսում էր իրենց անելիքների մասին, այն մասին, թե շուտով զարուհը բացվելու է կամ բացվում է արդեն, որտեղի՞ց պիտի սկսեն արդյոք աշխատանքները. պատե՞րը պետք է կարգի բերեն առաջ, թե՞ շորացած ճղները կտրեն:

Մարտին ապերը նրա այդ հարցերին չէր պատասխանում, այլ երբեմն, Սահակին ընդհատելով, հարցնում էր, թե հավերին կուտ, շներին լափ տվե՞լ է արդյոք: Էլ ուրիշ բաների մասին չէր հարցնում, որովհետև, առանց նրա ասելու էլ, Սահակն անում էր բոլորը, ինչ հարկավոր էր:

Սահակին սակայն անհանգստացնում էր Մարտին ապոր անտարբերությունը դեպ այգու աշխատանքները: Եղանակն օրըստօրե տաքանում էր արդեն. այգու ձյուները հալվել, չքացել էին, նրանց տեղը հողը փափկել և գոլորշի էր արձակում արևին. տեղ-տեղ՝ ծառերի և արեգունի թփերի տակ մանուշակի ու կովածաղկի թերթերը բարձրացրել էին իրենց գլուխները, այգու միջով անցնող առվի ափերին կանաչն անել էր մի երկու մատնաչափ, իսկ ծառերի ճղները կարմրել, հյութավորվել և բողբոջել էին. մանավանդ տանձենիները, որ ամենից շուտ էին ծաղկում այգում... Ժամանակն էր, իսկական ժամանակը՝ պատերը կարգի բերել, այսինքն՝ թափված քարերը դնել-դարսել պատի վրա, ծառերի չորացած ճղները կտրտել, անցած տարվա տերևն ու խոտը հավաքել-այրել, ծառերի տակը փորել-փափկացնել և շարքերի առունները մաքրել՝ ժամանակին ծառերին ծաղկաջուր տալու համար... Բայց Մարտին ապերը, չգիտես ինչո՞ւ, դեռ կարգադրություն չէր անում այդ աշխատանքի համար: Այնինչ՝ առաջները միշտ, դեռ ձյունը չհալված, շարունակ դրանց մասին էր խոսում ու ծրագրեր կազմում:

Այդ էր պատճառը երևի, որ Սահակը ինքն էր անհանգստանում հիմա: Եվ օրը մի ձևով հիշեցնում էր, թե այգու աշխատանքի ժամանակն է:

— Ի՞նչ պրտի անենք, ապեր: Ծառերի կոկոնները հրե մեծանում են:

— Սպասի, տեսնենք հլա, — պատասխանում էր երբեմն ապերը: — Դեռ ժամանակ կա:

Եվ նորից տարվում էր իր մտքերով, տերողորմյալի հատիկները ծանր ու դանդաղ հաշվելով: Սահակն ուզում էր դարձյալ բան ասել, բայց չէր համարձակվում կտրել Մարտին ապոր մտքերի թելը: Նա միայն անհանգստանում էր, որ հետո բոլոր աշխատանքները կխառնվեն իրար և չեն հասցնի ամեն բան ժամանակին անել:

«Սպասի... դեռ ժամանակ կա», — կրկնում էր Սահակը մտքում: — «Լավ, սպասենք» ...

Բայց մի առավոտ հանկարծ Սահակը զարթնեց թխկոցի ձայնից, հագնվեց արագ ու վազեց դեպի թխկոցը, որը շարունակվում էր այգու ներքին մասում: Թխկոցը — կացնի էր: Ռ՝վ պիտի լիներ այսպես վաղ այգին մտած, ռ՝վ էր թխկոցը գցել այդպես... Մի փոքր առաջ վազելով, բայց դեռ բավական հեռվից Սահակը նկատեց Մարտին ապորը... դա փոքր-ինչ հանգստացրեց նրան, հանգստացավ նախ, որ կողմնակի մարդ չէր, գող չէր և երկրորդ՝ ապերն սկսել էր աշխատել... Ու շտապեց դեպի Մարտին ապերը:

Իսկ երբ մոտեցավ Սահակը զարմանքից քարացավ մի պահ, հետո սթափվելով՝ դարձյալ առաջ գնաց, բայց այժմ բոլորովին ապշած ու մոլոր:

— Էդ ի՞նչ ես անում, ապեր, — հարցրեց նա մի խուլ, զարմանքից դողացող ձայնով:

Ապերը չպատասխանեց, գուցե և չլսեց Սահակի հարցը: Նա արխալուղի թևքերը քշտած, փեշերը գոտին խրած, ինչպես անում են փայտահատները, կացնով կտրում էր խնձորի մի ծառ, որ տերևից առաջ կոկոններ էր արձակել արդեն: Իսկ դրա կողքին կտրել-գցել էր երկու-երեք խնձորենի էլ: Ահա ինչու Սահակը զարմացած կանգ առավ, ապա տագնապած մոտեցավ նրան:

— Ապեր, էս ինչո՞ւ ես կտրել, սրանք ախր չոր չեն, — խոսում էր Սահակը հեալով, կարծես ահագին տարածություն էր վազել: — Ախր, ապեր, ափսոս են, ինչո՞ւ համար...

Եվ նա խոսելով՝ պտտվում էր կտրած ծառերի շուրջը, տարբեր կողմերից նայում նրանց ափսոսանքով ու զարմանքով. բայց ապերը դարձյալ նրան չէր պատասխանում. նա բերանը բեղերի տակ սեղմած, մի տարօրինակ եռանդով, կացինը վրա էր բերում ջանել ծառի բնին, որի դալար կեղևից ավիշ էր կաթում, և դեղնավուն խոնավ տաշեղները թռչում էին ամեն կողմը: Սահակը շշմած՝ նայում էր մերթ ընկած ծառերին, մերթ կտրվող ծառին ու կացնավոր Մարտին ապորը, և նրա սիրտը մղկտում էր այդ երիտասարդ դալար ծառերի

համար, որ այնքան լավ, համեղ խնձորներ էին տալիս: Սահակի տխրությունն ու տագնապն ավելանում էր ման ավանդ այն պատճառով, որ Մարտին ապերը մոայլ լռություն էր պահպանում. չէր ասում, թե ինչո՞ւ համար, ինչն է ստիպել նրան՝ կտրել այդ ծառերը, որոնք հենց անցյալ տարի բռնել էին ամենից լավ և ինքը, Մարտին ապերը, դրանց ավելի էր սիրում, քան մյուս ծառերին:

Սահակը մի երկու անգամ էլ փորձեց իմանալ կտրելու պատճառը, բայց պատասխան չստանալով և մանավանդ տեսնելով, որ Մարտին ապերը, այդ ծառը կտրելուց հետո, կացինը ձեռին գնաց դեպի հարևան ծառը, — նա էլ չկարողացավ իրեն պահել, նետվեց դեպի Մարտին ապերը և բռնեց նրա թևը:

— Ապեր, ախր ափսո՛ս է...

Նրա ձայնի մեջ արցունքներ կային:

Ապերն այդ զգաց և նայեց Սահակին:

— Բա թողնեմ, որ շան ու գելի փայ դառնա, — գրեթե մոնչաց նա, թափով աշխատելուց հեռապառ: — Թող, — ու կացինը թափ տալով, թևը խլեց Սահակի ձեռից:

Եվ նորից սկսեց ծառերը կտրտել: Որքան էլ Սահակն աղաչում, խնդրում էր՝ չանել — Մարտին ապերը ոչ լսում էր, ոչ պատասխանում: Այդ ժամանակ Սահակը մտածեց, թե ինչ անի, որ տիրոջը ետ պահի այդ գործից: Նա տեսնում էր, որ ապերն այդ անում էր զայրացած, բարկությունից. ուրեմն հարկավոր էր մեկը՝ մի մարդ, որ համոզեր նրան և չթողներ: Սահակի կարծիքով այդպիսի մարդ էր Մարտին ապոր քավորը՝ Ամբակումը: Դրա հետ միասին Սահակը հիշեց և Մարտին ապոր մեծ փեսային՝ գինեվաճառ Արտուշին, որ միշտ ասում էր. «Ծառերը լավ պահի, Սահակ, եթե մի բան պատահի — պատասխանատու ես»: Գինեվաճառին հիշելով՝ Սահակը մտածեց, որ եթե նրան ասեր՝ նա կառքով կգար և շուտ կհասներ: Ու, առանց երկար մտածելու, այլ միայն ծառերը փրկելու մտահոգությամբ տարված, Սահակը մի շնչով վազեց գյուղ՝ Արտուշ փեսայի մոտ և դողացող, գրեթե հեկեկուն ձայնով հայտնեց նրան, թե ի՞նչ է կատարվում այգում:

— Ապերը հրե կացինն առել, կոկոնած ծառերը կտրում է:

— Ինչո՞ւ:

— Ես ի՞մ: Ասում եմ՝ «ապեր, ափսոս են, մի կտրի»: Ջի լսում: «Թ՛ողնեմ, ասում է, շան ու գելի փայ ըլնի»...

Ինչ-որ վատ բան կռահելով՝ գինեվաճառը մթնեց, ապա անմիջապես կառք կանչելով՝ նետվեց մեջը, Սահակին էլ նստեցրեց կողքին ու — դեպի այգի:

— Գժվե՛լ է եգ մարդը, ի՞նչ է, — կրկնում էր նա ճանապարհին: — Ինչո՞ւ է էդպես անում որ...

Հասնելով այգի՝ նա, կառքից իջնելով, գնաց այն կողմը, որտեղից կացնի թխկոց էր գալիս: Սահակի հաղորդածը, որի ճշմարտությունը նա կասկածում էր, ճիշտ էր. արդեն մոտ տասը ծառ ընկած էին գետին, և այդ իսկ րոպեին Մարտին ապերը կտրում էր մի ուրիշ կոկոնած խնձորենի:

— Պապաշա՛, — առաջ վազեց գինեվաճառը: — Էդ ի՞նչ ես անում, պապաշա...

«Պապաշան» ոչ միայն խոսքով, հայացքով անգամ չպատասխանեց փեսայի կանչին:

Այդ ժամանակ գինեվաճառն ավելի մոտեցավ:

— Պապաշա՛, — մտերմաբար բռնեց նա աներոջ թևը: — Էդ ախր ո՞նց կըլնի:

«Պապաշան» այս անգամ, գլուխը բարձրացնելով, հոնքերի տակից մի ակնթարթ նայեց փեսային, հետո թափ տվեց իրեն, թևն ազատեց նրա ձեռից և... թե փեսայի, թե Սահակի համար անսպասելի — հանկարծ կացինը վրա բերեց փեսային:

— Հեռո՞ւ, ավազակ... հեռո՞ւ, ոտդ չտեսնեմ էստեղ...

Գինեվաճառը ետ ոստնեց մի երկու քայլ:

— Պապաշա՛ ...

«Պապաշան» այս անգամ էլ կացինը ձեռին գնաց դեպի նա... բայց գինեվաճառը, ետ-ետ գնալով, հեռացավ-գնաց դեպ այգու դուռը և, այլևս առանց մի խոսք ասելու, նետվեց կառքի մեջ ու սլացավ դեպի գյուղ՝ գործարար մարդու փութկոտությամբ:

Իսկ Մարտին ապերը, նրա հեռանալուց հետո, նորից շարունակեց կտրել ծառերը...

- Սրանց համար են նրանք իմ տունը քանդել. մի ծառ չեմ թողնի նրանց...

Սահակը լսում էր այս խոսքերը և էլ չէր համարձակվում մոտենալ նրան... Տեսնելով ապոր համառ վեհականությունը— Սահակին թվում էր, թե նա կտրելու է ամբողջ այգին... Բայց շատ չանցած՝ նա նստեց հոգնած, իսկ երկու ժամ հետո «պրիստավի մարդիկ եկան», ինչպես հետո պատմում էր Սահակը, «բռնեցին ապորը, կառք դրին ու տարան»:

Այդ Սահակին ավելի անհանգստացրեց ու վախեցրեց, և նա, տան ու այգու դռները փակելով, վազեց կառքի ետևից...

Շուտով Օրանում լուր տարածվեց, թե Մարտին ապերը խելագարվել է, և դրա համար բռնել-փակել են առանձին տեղ: Ոմանք էլ պատմում էին, որ Մարտին ապերը պնդում է, թե իր խելքը գլխին է, երբեք էլ ցնորված չէ, թե ինքն իր ծառերը կտրել է գիտակցաբար և պետք է կտրի, որպեսզի մահից հետո այգին փեսային ու աղջիկներին չմնա... Այնուամենայնիվ նրան չէին հավատում, քմծիծաղ էին տալիս նրա խոսքերի վրա, լուսամուտից հաց ու ջուր էին տալիս և աշխատում հեռու մնալ, որ չմնասի հանկարծ:

Իսկ մի քանի օր հետո գինեվաճառն ամբողջ ընտանիքով տեղափոխվեց այգի՝ աներոջ տունը, որ այգու հետ միասին մնացել էր անտեր, միայն պահակ Սահակի հույսով:

Առանձնացվելու-բանտարկվելու առաջին իսկ ամսին Մարտին ապերը մեռավ, շարունակ կրկնելով, թե ինքը գիտակցաբար է կտրել այգին և չի ցնորվել... Բայց նրան չէին հավատում.— նա այնպես սիրում էր իր այգին, իր ծառերը— ինչպե՞ս կարող էր գիտակցաբար կտրել դրանք, — մտածում էին մարդիկ:

◆◆◆

Եվ այժմ, տարիներ անց, գինեվաճառն իր ընտանիքով շարունակում է ապրել այգու տանը, որպես ժառանգ: Նա ընդարձակել է խանութը և առավոտից մինչև կեսգիշեր լինում է այնտեղ: Իսկ կինը՝ Նոյեմը զբաղվում է այգով—ամբողջ ամառը խնձոր է ծախում գյուղացիներին և ամեն բան անել տալիս պահակ Սահակին: Ավանում երբեմն խոսք է լինում, թե Անգինը զուր չի պահանջում իր ժառանգական բաժինը քրոջից, բայց և ասում են, թե մի կողմից դերձակ Վանեսը չի ցանկանում «ուրիշի ապրանքին տեր դառնալ», մյուս կողմից Նոյեմը հայտարարում է, թե մեծ քույրն ինքն է, հետևաբար՝ հոր ժառանգն էլ ինքն է: Այս բանը նա ասում է կողմնակի մարդկանց, որ լուրը տանեն քրոջը, և միշտ ավելացնում է, թե մարդը տեղեկացել է օրենք իմացող մարդկանցից՝ «պրիստավից, դատավորից, պիսրից», որ հոր ժառանգությունը հասնում է այն աղջկան, որ տղա զավակ ունի, իսկ Անգինը միայն մի աղջիկ ունի...

Սահակն առաջվա պես պահակություն է անում այգում, ջուր է բերում, ցանկապատերն է ուղղում, խնձոր է քաղում, ջրում է այգին ու բանջարեղենի մարգերը և երբեմն, շներին ջուր կամ լափ տալիս, զրուցում է նրանց հետ Մարտին ապոր մասին.

— Այ գիտի Մարտին ապեր հա՛ ...

Առաջվա պես Սահակն էլ հաճախ չի ժպտում և աչքով անում ինքն իրեն, ծառերին ու աստղերին: Նա հիմա դարձել է լուրջ ու մտածկոտ... Կտրած ծառերի տեղը նա նոր պատրուսներ տնկեց, որոնք մեծացան և սկսեցին պտուղներ տալ: Բայց Սահակն այլևս չի ոգևորվում ծառերով ու նրանց պտուղներով այնպես, ինչպես առաջ...